

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MÜRİDİN MANEVİ YOLCULUĞUNA ETKİSİ AÇISINDAN “NİSBET”
KAVRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAHMUT KELEŞ

TEZ DANIŐMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ NURAN DÖNER

BİLECİK, 2025

10605452

T.C.
BİLECİK ŐEHY EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MÜRİDİN MANEVİ YOLCULUĞUNA ETKİSİ AÇISINDAN “NİSBET”
KAVRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAHMUT KELEŞ

TEZ DANIŐMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ NURAN DÖNER

BİLECİK, 2025

10605452

BEYAN

“Müridin Manevi Yolculuğuna Etkisi Açısından Nisbet Kavramı” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Destegin Türü		Proje Numarası	
1-BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:			

Mahmut KELEŞ

..../..../2025

İmza

ÖN SÖZ

Bu çalışma Tasavvufta mana itibariyle birçok kesiminin benimsediği lakin hususen isimlendirmedeği dolayısıyla akademik literatürde yer edinemeyen, Muhammed b. Abdullah Hânî'nin “Behcetü's Seniyye” isimli eserinde geçen “Nisbet” kavramının açıklanmasını ele almıştır. Birçok kesim tarafından bilinen bir kavramın sınırlarının iyi çizilip benzerlerinden ayrılması ve açıklaması hiç şüphesiz belli zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Tezin konusunu oluşturan Nisbet kavramının ahlak ile organik bir bağlantısı vardır.

Müellif Hânî'ye göre “Nisbet”: Gönül aynasını cilalamış, kirini ve pasını silip atmış kâmil mürşitlerden yansıyan ahlâkî hallerin özüdür. İbadetlerin içerdikleri ahlakî erdemlerin, sadık kimselerle beraberlik vesilesiyle yakın olanlara sirâyet etmesini ifade eder. Böylelikle ahlak öğretiminde tasavvufi-manevi bir usûl olarak öne çıkar. Kişinin ahlaki erdemleri nasıl elde edeceği ve kendisinde mevcut bulunan istenmeyen ahlaki vasıfları nasıl giderebileceği konusunda da alternatif çözüm önerileri sunar.

Alevî'nin şüası pervane üzerinde nasıl müteessir ise; sâdık olan kimseler de diğerleri için o pek müteessirdirler. Tıpkı güneşin ziyasıyla ışıldayan ve ondan sirayet eden nisbeti aksettiren ay örneğinde olduğu gibi. Tasavvuf, ferdin tebdilini hedefleyen ve bu durumun münasip bir şekilde gerçekleşmesi için kendine has yöntemleri olan bir ilimdir. Hem teorik açıdan hem de pratik açıdan tebdil bu sistemin ikili bir yapısının olduğunu göstermektedir. Tebdilden maksat ahlak-ı zemimedan, ahlak-ı hamidiye'ye yolculuktur.

Tezin ilk kısmında müellif Hânî'nin ve eserinin tanıtımına yer verilip kısaca ahlak teorilerinden bahsedilmiştir. İkinci kısımda Nisbet kavramı ve çeşitleri açıklanmış ve Nisbet kavramına benzer kavramlara değinilmiş böylelikle kavramın muhtevasının ne olduğu belli edilmiştir. Devamında kavramın omurgasını oluşturan belli ayetlerin tefsirleri ve ilgili hadis rivayetleri incelenmiştir. Nihayetinde ise yazı tasavvuf edebiyatından kıssalar ve psikolojiden anekdotlarla bağlanıp bitirilmektedir.

Eğitimim boyunca beni destekleyip, bana moral veren, eğitimim konusunda her türlü fedakârlığı gösteren çok kıymetli anneme, babama ve ablama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmam boyunca ilgi ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nuran DÖNER'e teşekkür ediyorum.

Mahmut KELEŞ

2025

ÖZET

MÜRİDİN MANEVİ YOLCULUĞUNA ETKİSİ AÇISINDAN

“NİSBET” KAVRAMI

Nisbet, sadık kimselerin nefsi'nin iradi bir şekilde edindiği faziletlerin, gayr-ı iradi bir şekilde sirayet etmesi durumuna verilen isimdir. Böylelikle sirayet edecek olan erdemleri, bu işin nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceğini incelemek yazının temel amacını oluşturmaktadır.

“Kâmil bir zattan başka birine akseden hallere ‘Nisbet’ denir.” “Bu haller şer-i şerifin gerekleri olan vecibeler cinsinden olursa buna ‘İslam nisbeti’ denir. Aşk ve muhabbet cinsinden olursa buna da ‘cezbe nisbeti’ denir. Ahlak nevinden olana: Ahlak, Erdem Nisbeti, sohbet nevinden olana: Sohbet Nisbeti adı verilir. İntikal Nisbeti ve Mürid Nisbeti adında olan türleri de mevcut olabilmektedir.

Nisbet kavramı tam da burada, müridin geleneksel terbiye usullerine ilave olarak orta çıkar. Tasavvuf öğretisinin kaynağı kuran ve sünnettir. Bu sebeple bir takım ahlak öğretilerinde olduğu gibi sadece teorik ahlak esas alınmaz. Teoriyi de kapsayan ve daha ziyade aksiyonlarda kendini belli eden teori ve pratiğin cem edildiği moral yapısına ulaşım hedeflenir. Fikirde ve işte tevhid olma durumudur. Eylemin vuku bulması için kişide herhangi bir zorlama olmadan, rahatça iyiliğin sergilenmesi bu yapıya ulaşmanın gayesini oluşturmaktadır.

Tevbe suresinin 119. ayetinde bildirildiği üzere: “*Ey îmân edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun!*” Dikkat edilirse emir sâdık olunuz değil sâdıklarla beraber olunuz şeklindedir. Bu hitaptan anlaşılmaktadır ki beraber olunma halinin kişiye olan etkisi başka türdür. Konumuzun da özünü ihtiva eden işte tam da bu durumdur. Birlikteliğin maverasında mevcut bulunan ve aksetmeye meyyal nice nice hallerin bekleyip durmasıdır. Sirayet edecek olan hallerin neler olduğunu ve kişiyi nasıl etkileyeceğini açıklamak hedeflenmektedir.

Kemâlât sahibi gönlün miratı, rahmânî nisbetlerini muhtaç ve talip kişiye aksettirir. Bu mukabele edimi sayesinde mürid farkına varmadan irşâd olunur. Nazar, rabıta, tefekkür, ihsan gibi kavramların maverasında, bahsedilen bu nisbet/yansı durumu bizatihi mevcuttur.

İbadetlerin: sabır, tevekkül, kanaat, teslimiyet, eşitlik, cömertlik, ihsan, dürüstlük gibi ahlaki erdemleri ihtiva etmesi ve bunların “Nisbet” dediğimiz özel bir usul ile aksetmesi sonucunda gerçekleşen ve tasavvuf ilk dönem literatüründe var olan “Hal” kavramından çeşitli yönlerden farklılık arz eden “İslam Nisbeti” müridi terbiyede farklı bir metod olarak diğer yöntemlerden ayrılır. İbadetlerin hallerinin aksetmesi İslam Nisbeti, ibadetlerin ve Hakkın sevgisinin aksetmesi ise Muhabbet Nisbeti olarak karşımıza çıkar. Müellif Hânî'nin bahsettiği Nisbet

kavramının, övülen ahlaki vasıfları temin etmek için mühim bir tasavvufî yöntem olduğu, ibadetlerin ihtiva ettiği erdemlerin yansımaları ve bu ameliyenin yakınlık sebebi ile sağlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nisbet, Sirâyet, Ahlak, İn'ikas.

ABSTRACT

IN TERMS OF ITS EFFECT ON THE SPIRITUAL JOURNEY OF THE DISCIPLE THE CONCEPT OF “NISBAH”

Nisbah: : The condition where the virtues acquired voluntarily by the nafs are transmitted in an involuntary way is called Nisbah.

"The states that are transmitted from a Kâmil person to another person are called ' Nisbah'."If these states are of the kind of obligations that are the requirements of Sharia, It has been called Islam's Nisbah, and if they are of the kind of love and affection, it is called 'the nisbah of love'. That which is of the type of morality. Morality, Virtue, Nisbah which is type of conversation: It has been called Nisbah of Conversation. There are also types called the Nisbah of Intikal and Mürîd's Nisbiyat.

The origin of Sufism teaching is the Quran and the Sunnah. For this reason, unlike some moral teachings, only theoretical morality is not taken as basis. It is aimed to reach a dualist moral structure in which theory and practice, which includes theory and manifests itself in actions, are combined. It has meant to be in the harmony of thought and work. Purpose of reaching this dualist structure is to demonstrate goodness freely, without any pressure on the person for the action to take place.

As stated in the 119th verse of At-Tawbah Surah: “O believer! Fear Allah and be around faithful. If you pay attention, the command is not to be loyal but, be around faithful.

It has been understood from this address that the effect of being together on a person is different. It is exactly this situation that contains the essence of our subject. It has been the bidding of situations that exist in periphery of togetherness and tend to be reflected.

The mirât of the perfected heart reflects its merciful nisbahs to the seeker. Through this act of reciprocation, the murid is disciplined without realizing it. This situation of reflection is present in the context of concepts such as nazar, rabita, contemplation, and bestowal.

The fact that worships contain moral virtues such as patience, trust, conviction, submission, equality, generosity, benevolence, honesty, and that they are reflected through a special method we call " Nisbah" The "Islamic Nisbah", which differs from the concept of "Hal" in the early literature of Sufism in various ways, is distinguished from other methods as a different method in educating the disciple. The reflection of the states of worship is called the Islamic Nisbah, and the reflection of worship and the love of God is called the Nisbah of Love. The Relation

mentioned by the author Hani It has been determined that the concept of nisbet that she mentioned is an important Sufi method for providing the praised moral qualities, the reflection of the virtues contained in worships and that this action is provided due to closeness.

Keywords: Sufism, Nisbah, Reflect, Morality, Reflection.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı.....	5
1.2. Tezin Amacı ve Önemi	5
1.3. Tezin Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi.....	5
2. MUHAMMED B. ABDULLAH HÂNÎ'NİN HAYATI, İLMİ TAHSİLİ VE ESERLERİ7	
2.1. Eserleri.....	7
3. AHLAK.....	9
3.1. Karakterci Teoriler	9
3.2. Kuralcı Teoriler	9
4. NİSBET KAVRAMI.....	11
4.1. Nisbet Kavramının Tanımı	11
4.2. Nisbet Kavramının Çeşitleri	11
4.2.1. İslam, Diyanet Nisbeti	12
4.2.2. Aşk-Muhabbet Nisbeti	13
4.2.3. İntikâli Nisbet Schimmel	13
4.2.4. Sohbet Nisbeti	13
4.2.5. Mürid Nisbeti.....	15
4.2.6. Huzur Nisbeti.....	16
4.2.7. Ferdiyyet Nisbeti	16
4.2.8. Kutbiyyet Nisbeti.....	17
4.3. Nisbet Kavramına Benzer Kavramlar	18
5. TEFSİR VE HADİS KİTAPLARINDA NİSBET KAVRAMI.....	21
5.1. Tefsirlerde Nisbet Kavramı.....	21
5.1.1. Diyanet Tefsiri- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri.....	21
5.1.2. Ebu Leys Semerkandi- Tefsir'ul Kur'an	21

5.1.3. İsmail Hakkı Bursevî- Ruhü'l- Beyân Tefsiri.....	22
5.1.4. Kadı Beyzâvî.....	22
5.1.5. Ömer Çelik- Hakkı'm Daveti Kur'anı Kerim Meali ve Tefsiri	23
5.1.6. Kuşeyri-Letâifül İşârât	25
5.2. Hadislerde Birliktelik ve Nisbet Durumları	26
5.2.1. Edebüd Dünya Ved Din.....	28
6. TASAVVUFİ AHLAK ESERLERİNDE “NİSBET”	29
6.1. Sadi Şirazî- Bostan ve Gülistan'da “Nisbet”	29
6.1.1. Mevlâna-Mesnevi'de “Nisbet”	29
6.2. Psikolojik Olarak Nisbet Durumu.....	30
6.3. Eleştiri	35
SONUÇ	37
KAYNAKÇA.....	39

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Behcet'üs- Seniyye Nisbet Kısımı	8
Şekil 2.2. Behcet'üs- Seniyye İçindekiker Kısımı.....	9
Şekil 6.1. Kalbin Yaydığı Elektromanyetik Alan	36

KISALTMALAR LİSTESİ

- As** : Aleyhisselâm
b. : Bin
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz. : Hazret-i veya Hazretleri
Kv : Kerremallahü Veche
ö. : Ölüm, Ölümü
Ra : Radıyallâhuanh
s. : Sayfa
Sav : Sallahlâhu aleyhi ve sellem
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Yazının konusunu Muhammed b. Abdullah Hânî isimli müellifin Behcet'üs Seniyye adlı eserinde bahsi geçen Nisbet kavramı ve çeşitleri oluşturmaktadır. Müridin moral omurgasının inşasında, erdemlerin edinilmesine farklı bir bakış açısı getirir. Tefsir, hadis, menkıbe ve psikolojik anekdotlarla kavram açılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Yazının kapsamı; Nisbet kavramı çevresinde ilerler. Bu sebeple ilk kısımda bulunan ahlak kısmı sadece konunun zihinlerde nereye konumlanacağını göstermek açısından yeterli görüldüğü kadarıyla işlenmiştir. Nisbet kavramının benzer diğer kavramlardan ayrılması ve devamında kavram ile alakalı hadis, menkıbe ve ayetlerin hususen incelenmesi tezin kapsamını oluşturmaktadır.

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, kişinin ahlaki yapısının oluşmasında ve övülen vasıflara tebdil edilmesinde tasavvufi-manevi bir metot olan "Nisbet" kavramının açıklanmasıdır. Literatüre mütevazı bir katkı sağlaması, müridin seyri esnasında ahlaki terakkisinin ve tesirin nasıl gerçekleştiğine dair getirdiği farklı yorum sayesinde kendisinden sonra yapılacak çalışmalara ışık tutması umulur.

1.3. Tezin Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Konumuz gereği Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin hayatı, kişiliği, tasavvufa intisabı, yolculukları ona ait gösterilen şiir ve mektupları, halifeleri üzerinde durulacak, bu hususların sağlıklı şekilde tespit ve incelenmesi amacıyla öncelikle Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin dönemine yakın tarihlerden itibaren kaleme alınmış ilgili tarihi dokümanlar, tarih ve tabakat türü eserler, menkıbe ve divanlar, öncelikle yazma eserler temel alınarak günümüze kadar onun hayatı, tasavvufi okulu ve görüşleri hakkında yapılmış olan araştırmalar incelenerek elde edilen bilgiler sistemli ve bilimsel metotla değerlendirilecektir. Bilgi fişi halinde tutulan notlar sayesinde kaynakların tarihsel sıralaması tespit edilerek konumuza yön veren temel kaynakların belirlenmesi sağlanacak, aslına sâdık alıntılarla tahrife dayalı bilgilerin ayırımına dikkat çekilerek, problemleri noktaların çözümüne çaba gösterilecektir. Tefsir alanındaki eserler arasında, konu muhteviyatıyla ilgili ayetler karşılaştırma yöntemiyle ele alınacak böylelikle

bütüncül ve tümevarımsal bir bakış temin edilmeye çalışılacaktır.

Tasavvuf kaynaklarından ise öncelikle Muhammed b. Abdullah Hânî'nin, Behcet'üs-seniyye, Hadâik'ül-verdiye, İsmail Hakkı Bursevî, Ruhul Beyan, Semerkandî, Tefsir'ul Kur'an, İbn Acîbe Hasenî, Bahr'ül Medid, İz. B. Abdüsselam, Makasidu'l İbadat, Ataullah İskenderî, Tâcü'l Arûs, El Münâvî, Feyzül- Kadir, Abdülkadir Geylanî, Fethu'r Rabbânî, İbn Arabî, Fusus'ul Hikem, Celaledin Rumî, Mesnevi-i Ma'nevî, İmamı Rabbânî, Mektubât adlı eserlerden istifade ettik.

Beydavi'nin Tefsir'i, Ebu Davud'un Sünen'i, Acluni'nin Keşfu'l Hafa'sı, Heysemi'nin Mecmeu'z- Zevaid'i, Fahreddin Râzî'nin Tefsir-i Kebir'i, İbn Miskeveyh'in Tehzib'ül Ahlak'ı, Maverdi'nin Edebü'd- Dünya'sı, Nevevi'nin Riyazüs- Salihin'i istifade edilen kaynaklar arasındadır. Kaynaklar seçilirken bakış açısını genişletmek amacıyla sadece tasavvufî eserlere yer verilmeyip gerek rivayet gerekse dirayet ekollerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma Muhammed b. Abdullah Hânî'nin Behcetü's- Seniyye isimli eserinde mevcut bulunan "Nisbet" kavramına yönelik literatür araştırmasını konu edinmektedir. Araştırmada takip edilen çizgi, sâdık kimseler ile olan beraberliğinin müridin ahlakî dönüşümüne etkisi üzerinedir. Giriş bölümde kavramın psikoloji ve din sosyolojisi ile bağlantısına yer verilmiş olup, modern psikolojin ve tasavvuf düşüncesinin karşılaştırılması yoluna gidilip konunun işleneceği zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. İslam Ahlak düşünürlerinin eserlerinden de faydalanılarak kavrama yeni pencereler açılmıştır. Bilindiği üzere ahlak, üzerinde çokça konuşulup fikir beyan edilen alanların başında gelmektedir. Farklı ideolojiden insanların yorumu mevcut konuya yeni pencereler kazandırmakla birlikte, uzlaşımın olmasını da zorlaştırmaktadır. İslam âlimlerine göre ahlakın tanımı: "İnsanın nefesine yerleşen öyle bir melekedir ki iyi işler hiçbir zorlama olmaksızın kendiliğinden meydana gelir."¹

Tasavvuf olarak isimlendirdiğimiz ve sonraları da müesseseleşip tarikatleri ortaya çıkaran bu yapının amacı esas olarak kişiyi "tebdil" ettirmektir. Böylelikle manevi terakki temin edilir. Kişi ahlak-ı zemimeden, ahlak-ı hamidiyeye tebdil edilirken bu geçişin sağlanmasında çeşitli araçlar kullanılabilir. Bunlar Sohbet, Zikir-Evrad, Muhabbet, Hizmet ve bu yöntemlere ek olarak müridin manevi hastalıklarına göre çeşitli ferdi pratiklerin işe koşulmasından ibarettir. Nisbet kavramı tam da burada, müridin geleneksel terbiye usullerine ilave olarak orta çıkar. Kâmil bir zattan başka birine akseden faziletleri ifade eder. Tasavvuf

¹ A. Coşkun, Gazali'nin Ahlak ve İktisat Görüşleri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/6, s.221.

öğretisinin kaynağı kuran ve sünnettir. Bu sebeple bir takım ahlak öğretilerinde olduğu gibi sadece teorik ahlak esas alınmaz. Teoriyi de kapsayan ve daha ziyade aksiyonlarda kendini belli eden teori ve pratiğin cem edildiği düalist bir moral yapısına ulaşım hedeflenir. Fikirde ve işte tevhid olma durumudur. Eylemin vuku bulması için kişide herhangi bir zorlama olmadan, rahatça iyiliğin sergilenmesi bu düalist yapıya ulaşmanın gayesini oluşturmaktadır. Bahsi geçen ve tezin ana konusu olan Nisbet kavramı, tasavvufî ahlak öğretileri arasında yer almakla birlikte şöhrete ulaşmamıştır. Müellif Hâni bizlere ahlak öğrenimi, nefis terbiyesi, kalp tasfiyesinde yeni ve pek müteessir bir yöntemi söylemektedir. Hânî'ye göre "Nisbet": Gönül aynasını cilalamış, kirini ve pasını silip atmış kâmil mürşitlerden yansıyan ibadetlerin sevgisi ve onların halleridir. İbadetler, bilindiği üzere matlup (istenen) olan değil, matlup olana vesile olandır. Yani kendileri sebebi ile istenmez, Hakk'ın rızasına ulaştırdığı için makbul, matlup ve mühimdir. Her ibadet, insanı belli ahlâkî hallere ulaştırmada birer mürebbi, nefsin rezilliklerini fazilete tebdîle birer memurdur.² Namazın fuhşiyattan uzaklaştırması örneğinde olduğu gibi. İbadetlerin kişiyi kemale erdirmeye vesile olan ahlâkî erdemleri ihtiva etmesi ve bunun "Nisbet" adını verdiğimiz, kişinin sâdık ve sâlihlere yakın olmasıyla sirâyete eden bir halde olması müellifin anlatmaya çalıştığı bir durumdur. İbadetlerin halleri işte bu bahsi geçen ahlâkî erdemlerdir. Tasavvuf öğretisinin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bu sebeple bazı ahlak öğretilerde olduğu gibi sadece teorik ahlak esas alınmaz. Teoriyi de kapsayan ve daha ziyade aksiyonlarda kendini belli eden teori ve pratiğin cem edildiği bir moral yapısına ulaşım hedeflenir. Fikirde ve işte tevhid olma durumudur. Eylemin vuku bulması için kişide herhangi bir zorlama olmadan rahatça iyiliğin sergilenmesi bu monist yapıya ulaşmanın gayesini oluşturmaktadır.

İbadetler ve onların ihtiva ettiği ahlâkî haller, "Nisbet" adı verilen özel bir usulle müride sirâyete eder. Bu usul sadık kimselere yakın olmaktır. Müridin ahlâkî terakkisini ve ahlâkî erdeme konu olan eylemlerin zorlama olmaksızın vuku bulmasını amaç edinen bu manevi mukabele birçok ârife göre kişinin nafîle ibadetle elde edeceği yarardan çok daha fazla kıymet arz etmektedir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, kendilerine kitap verilmiş olan kimseleri dost edinmeyin diye buyurmaktadır.³ Bu ayetin muhâlifî Ehl-i İman'ı dost edinir şeklindedir. İman ehlinin de fazilet bakımından üstün olanları sünneti seniyye yolunu tutan ve nafîlelerle Hakk'a yaklaşan kimselerdir ki onlara sâdıklar denir. İşte Allah teâlâ işte bu sâdıklarla birlikte olmayı emretmiştir. Bu yakınlığın kişiye etkisi pek çoktur.

² M. Demirci (2000). İbadetlerin İç Anlamı. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1/3 (2000), s.23.

³ Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/51

Tasavvuf olarak isimlendirdiğimiz ve sonraları da müesseseleşip tarikatleri ortaya çıkaran bu yapının amacı esas olarak kişiyi “tebdîl” ettirmek ve Allah ile ünsiyetini tesis ettirmektir.⁴ Böylelikle manevi ilerleme temin edilir. Kişinin sahip olduğu, riya, nifak, istihza, su-i zan, mücadele, husûmet, haset, gıybet, nemime, kibir, inat, hırs, yalan, gibi ahlâkî rezilliklerin; temiz kalplilik ve iyi niyetlilik, doğruluk ve dürüstlük, hakkâniyet ve adalet, cömertlik ve iyilikseverlik, helaliyet, haya ve iffet, şefkat ve merhamet, sabır ve sakinet, ölçülülük, hoşgörü, alçak gönüllülük, barışseverlik ve güvenilirlik, yumuşak huyluluk ve affedicilik, istişare, kanaatkarlık ve vefakarlık, kendini bilme, nezaket ve şükür gibi ahlâkî faziletlere tebdîli amaçlanır.⁵

İnsanı daha iyiye yönlendiren, erdemleri, müridlerinin karakterine işleyen mürşitler olduğu gibi, insanın anlam boşluğundan ve arayışından istifade edip onları bağımlılığa ve sonrasında da intihara sürükleyen akımlar da mevcuttur.⁶ Takip edilen kişilerin, takipçisine olan tesiri müspet olabildiği gibi menfi de olabilmektedir. Kişiyi menfi istikamete yönelten liderliğe din sosyolojisi “Karanlık liderlik” olarak isimlendirir. Bu liderler salt çıkarıcılığa dayanan makyavelist anlayış, öz benliğin aşırı yüceltilmesine dayanan narsizim ve patolojik bir durum olan psikopati gibi üçlü bir etkinin altındadır. En bariz örneklerin birisi Jim Jones olayıdır. Bu karanlık lider toplumdaki uzaklaştırıp kamplarda tuttuğu 900 kişiye karşı manipülatif vaazları ve koşullama yoluyla yavaş yavaş onları trajik bir sona hazırlamıştır. Sürekli bir şekilde içerisinde sözde zehir olduğunu söylediği meyve sularını içirmiş ve bu sayede hem kitlenin güvenleri kazanılmış hem de asıl zehirli olan içeceği içmelerini koşullamıştır. Aralarda sorgulayanlar olsa da onlar ihanetle suçlanıp dışlanmışlardır. Bu şekilde uyuşturularak istismar ve baskı altında bir dönem geçiren “Halkın Mabedi” tarikatı ve onun karanlık lideri, nihayetinde çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu bu kitleye siyanür karıştırılmış meyve sularını zorla içirmesiyle hayatlarına son vermelerine sebep olmuştur. Kendisi ise silah kullanarak hayatına son vermiştir.⁷

Jim Jones olayından sadece üç yıl gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen yeni bir karanlık lider öncekinin boşluğunu kapatacak eylemler içerisinde. Bu lider: Baghwan Shree Rajneesh ve onun yolu olan “Spirtüel Movement” olacaktır. Takipçilerine her türlü toplumsal

⁴ H. Alkan (2021). Şemsiyye-i Bayramiyye’den Şeyhoğlu Baba Yusuf b. Halil Sivrihisari’nin (ö.918/1512) Halvet Anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10/4, s.3073.

⁵ O. Usta (2021). Yaran, Cafer Sadık, Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, s.385.

⁶ R. Bağçivan (2024). Jim Jones ve Halkın Tapınağı Tarikatı: Karanlık Bir Liderin Toplu İntihara Götüren Konuşmaları ve Sonucun Önlenemezliği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2, s.616.

⁷ Bağçivan, agm, s. 601.

kısıttan özgürleştirme ve özel meditasyonlarla kozmik frekansa bağlanmaya⁸ çalışmayı amaçlayan bu hareket zamanla İçme sularını zehirleme, suikast, kundaklama gibi eylemlerle anılmaya başlamıştır.⁹ Bunlar kötü lidere yakınlığın sonucu sıradan insanların gerçekleştirdiği radikal eylemlerdir. Bahse konu olan bu iki karanlık liderlik; Nisbet ve onun kaynağı olan sâdıkların sosyolojik olarak ifade edecek olursak “Aydınlık Liderlerin” insanları iyiye yönlendirip onları dönüştürmelerinin karşısında olan ve yıkıcı sonuçlara sahip durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi ahlak-ı zemimeden, ahlak-ı hamidiyeye tebdil edilirken bu geçişin sağlanmasında çeşitli araçlar kullanılabilir. Bunlar: Sohbet, zikir-evrad, muhabbet ve bu yöntemlere ek olarak müridin manevi hastalıklarına göre çeşitli ferdi pratiklerin işe koşulmasından ibarettir. Nisbet kavramı tam da burada, müridin geleneksel terbiye usullerine ilave olarak orta çıkar. Kâmil insanın irâdî bir şekilde edindiği ve yukarıda da sıralanan faziletlerin, gayri irâdî bir şekilde nisbet adı verilen özel bir usul ile sirâyet etmesine denir.

Nisbet usulü ve sirâyete ilave olarak Samuel Smiles’in modern yorumu da konu için önem arz etmektedir. Smiles: Kişinin çevresindeki enerjik ve yüksek auraya sahip insanlardan etkilenmenin kaçınılmaz olduğunu, kişinin karakter oluşumunun bu yüksek aura alanına sahip insanları taklit etmesi sonucunda yavaş yavaş bir oluşuma girdiğini dile getirir. Nihayetinde ise kişi farkına varmadan değişmiş ve tesir altına girmiş olur. Bahsi geçen cazibeye sahip kişiler mıknatıs gibi etrafını sürekli bir halde etkiye maruz bıraktırır.¹⁰ Kanaatimizce mürşitler ile bu yüksek aura alanına sahip karakterler arasında organik bir bağlantı mevcuttur.

Günümüz psikoloji biliminde insan, alem ve Tanrı kavramlarının tanımlarında kanaatimizce pozitivist, seküler, materyalist, freudyan, ampirik ve marksist akımların tesirlerini görmek mümkündür. Bütün bu akımların etkisiyle modern psikolojide insan: Maslow’a göre ihtiyaçlarını giderme ve kendini gerçekleştirme arayışında olmaktadır.¹¹ Bahse konu olan kendisini gerçekleştirme, tasavvuftaki “tamamlanmaya giden yol” ile benzese de aslında olan modernitenin bireyci anlayışıyla açıklanacaktır. Bireyin iç ve dış dinamiklerinin uyumlu olma durumudur. Tasavvuftaki gibi ulvî ve teolojik bir perspektif barındırmaz. Freud’a göre insan, cinsellik ve saldırganlık temelinde tercihlerde bulunan, bilinçaltının ve insanın çıkarıcı, kötü tarafını temsil eden id’in tesiriyle sürüklenendir.¹² Bu noktada Freud’un yapısal kişilik kuramı

⁸ İ. Eşmeli & S.S. Topal (2022). Yeni Dini Hareketler ve Kurtuluş Hareketleri. *Universal Journal of Theology*, 7/2 s. 104.

⁹ Bağçivan, agm. s. 610.

¹⁰ S. Smiles (2022). *Karakter Ailenin, Arkadaşların, Çalışmanın, İş Hayatının, Kitapların İnsan Karakterine Etkileri*. (Çev.) Hafız Atabey, Dorlion Yayınları, İstanbul, s. 17.

¹¹ Y. Kuzgun (1972). Kendini gerçekleştirme, *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10/1, s. 173.

¹² O. Özdemir (2012). Kişilik Gelişimi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 4/4, s. 570.

ile tasavvuf nazariyesinin kâmil insan telakkisi arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Alt-ben, ben ve üst-ben olarak ifade ettiği id, ego ve süperego; tasavvuftaki nefis, akıl ve gönül kavramlarına denk gibidir. Freud'un alt beninin cinsellik, çıkarıcılık, saldırganlık gibi temel vasıflarına karşın; tasavvufun nefsinin de şehvet, bencillik ve hoyratlık gibi özellikleri mevcuttur. Ego'nun akıl ile benzerliği ve iki sistem için de dengeyi sağlaması bir diğer benzerliklerdendir. Gönül ve süperego'nun ahlaki erdemlerin menbaı olmak¹³ hususunda benzerliği olsa da kanaatimizce gönül kelimesinin bir başka benzeri nâ-mevcuttur. Çalab Hüda'nın tecelligahı olması hasebiyle, esmalar ve onların ihtiva ettiği tohumlar bu meyanda neşv-ü nemâ bulurlar. Müellif Hânî'nin bahsettiği "Nisbet" kavramının mekânı da gönüllerdir. Bu bakımdan kötülüğü tavsiye hususunda id'i, tasavvufta mevcut olan nefis-i emmare¹⁴ ile ahlaki erdemlerin kaynağı olan gönlü de süperego ile kıyaslayabiliriz. Alfred Adler'a göre insan sürekli bir aşağılık olma ve kıskanma duygusunu hissedendir.¹⁵ Yine modern psikologların aleme, tanrı inancına yükledikleri anlamlar mevcut akımlardan etkilenmek kaydıyla oluşmuştur. Konumuzla yakınlığı bakımından iki ekol mühimdir. Bunlardan birisi: Victor Frankl ve onun "Logoterapisi", bir diğeri ise Bronfenbrenner'in "Ekolojik Sistemler Teorisidir." İlgili başlıkta ele alınacaktır.

¹³ R. Karaduman (2021). Nefs, Akıl ve Gönül Kavramlarını İd, Ego, Süperego Bağlamında Okuma Denemesi: Fuzûlî Divanı Örneği. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4/2, s.315-316.

¹⁴ Yusuf 12/53.

¹⁵ N. Kula & H. Çakmak (2019). Abraham Maslow'un "Kendini Gerçekleştirme" Kavramının Aziz Nesefti'nin "İnsan-ı Kâmil" Kavramıyla Karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11, s. 17.

2. MUHAMMED B. ABDULLAH HÂNİNİN HAYATI, İLMİ TAHSİLİ VE ESERLERİ

1213'te (1798) Hama-Halep mevki civarında bulunan Han beldesinde dünyaya geldi. Hayatıyla ilgili detaylar torunu Abdülmecîd b. Muhammed'in el-Ĥadâ'îku'l-verdiyye adlı eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Babasını çocukluğunda kaybeden Hânî babası da Rıfai şeyhi olan validesiyle birlikte Hama'ya gidip ilim öğrenimini burada sürdürdü. Kâdirî neşveye sahip olan Muhammed Geylânî'ye intisap etti. Uzun bir süre sohbet edip ders kitaplarını okuttu; ardından Şeyh Ulvân el-Hamevî tekkesinde insanlardan uzak bir dönem geçirdi. Daha sonra Şam'da bulunan Hâlid el-Bağdâdî'ye intisap etti. Addâs Camii'nde girdiği halveti tamamlayıp şeyhinin emriyle memleketine döndü. Sonraki yıllarda iki defa daha Şam'da gidip halvete girdi. 1825'te şeyhinin muradı üzerine Şam'a yerleşti. Hânî, şeyhinin ahirete irtihalinden sonra yerine geçen İsmâil el-Enârânî'ye, Enârânî'nin az bir zaman sonra vefatı üzerine halifesi Hâce Abdullah-ı Herevî'ye intisap etti. 1837 yılında el-Behcetü's-seniyye adlı eserini kaleme aldı. 19 Safer 1279'da (16 Ağustos 1862) yakalandığı salgın hastalıktan kurtulamayıp ahirete irtihal etti. Şam'da Hâlid el-Bağdadi'nin türbesi civarında toprağa verildi.¹⁶Hâlidîyye kolunun İstanbul-Hicaz arası çok geniş bir coğrafyaya yayılmasında kendisinin, oğlunun ve torununun etkisi çok büyüktür. Yetiştirdiği halifeler arasında Ayasofya baş vaizi Yusuf Efendi, Mehmed Ârif Efendi, Hasan Feyzullah Efendi, Ahmed Hâfız Efendi, Dağıstanlı Muhammed Mehdî Efendi İstanbul'da; Bursalı Şeyh İsmail Efendi, Erzincanlı İbrâhim Efendi, Mardinli Şeyh Hâmid, Kulalı Şeyh İsmail, Diyarbakırlı Şeyh Ahmed Anadolu'da hizmet faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.¹⁷

2.1. Eserleri

El-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye: Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye kolunun son dönem edep kitabıdır. Hânî eserinde, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin, Risâle-i Hâlidîyye ve Mektûbât, İmâm-ı Rabbânî'nin, Mektûbat-ı Rabbânî eserlerinden faydalanmaktadır. Eser, daha önce yazılmış Hâlid-i Bağdâdî'nin vaazlarından elde edilmiştir.¹⁸

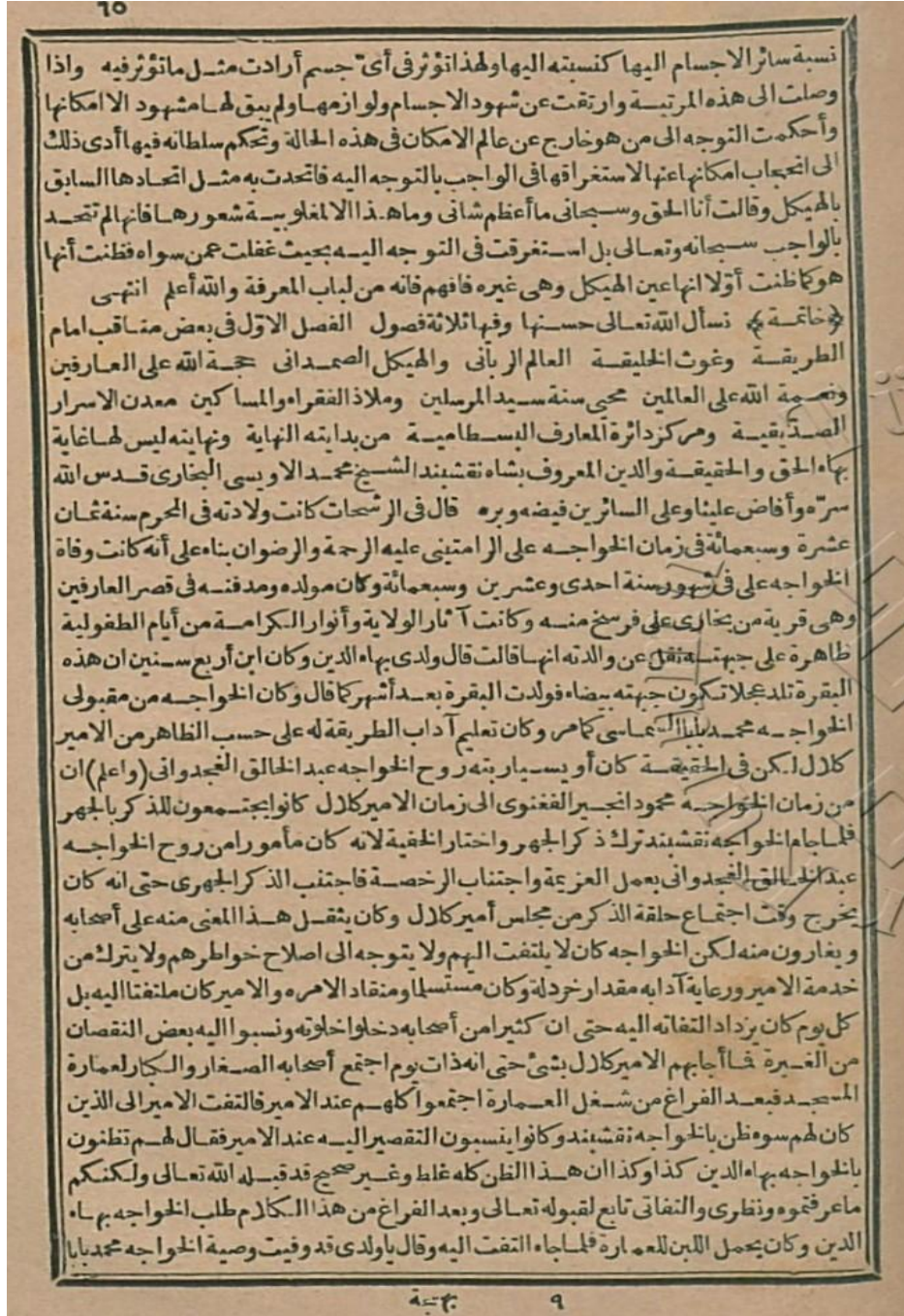
Keşfu'l-lisâm an kavli men harreme'l-hacce ilâ beytillahi'l-haram: Hânî, 1245/1829 senesinde Şeyh Ulvân'ın "Bu devirde hacca gitmek haramdır." sözüne karşılık reddiye niteliğinde yazdığı eserdir.¹⁹

¹⁶ E. C. Çoldaş (2020). *Muhammed B. Abdullah El-Hânî, hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 3.

¹⁷ O. Türer (1997). "Hânî, Muhammed b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.16, s.30-31.

¹⁸ E. C. Çoldaş, agt. s. 8.

¹⁹ E. C. Çoldaş, agt. s. 9.

Şekil 2.1. El-Behcetü's-Seniyye "Nisbet" kısmı²⁰

²⁰ Muhammed b Abdullah el-Hânî (1303). *El-Behcetü's-Seniyye ft Âdabi't-Tarîkati'l-Halidiyyeti'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 288928, s. 65.

فهرسة كتاب البهجة السنية في آداب الطريقة العلية الخالدية النقشبندية

صفحة	صفحة
مع المذكور	ترجمة المؤلف
فأذة في بيان مأخذ اللطائف ٥١	٢ خطبة الكتاب
الذكر الثاني بالنفي والاثبات	٣ المقدمة في بيان معتقد أهل هذه
٥١ تنبيه في بيان شروط النفي والاثبات	الطريقة العلية وما تنبئ عليه
٥٢ الطريقة الرابعة التوجه والمراقبة	١٤ (كتاب الآداب)
٥٣ فصل في بيان مصطلحات القوم الفارسية	٢٤ باب في بيان آداب المريدمع الشيخ
وترجمتها بالعربية	٢٧ باب في بيان آداب المريدمع اخوانه
٥٧ فصل في بيان ماذا وقع للمريد في اثناء الذكر	٣٠ باب في بيان المشيخة وآدابها
تفرقة أو وسوسة أو قبض	٣٧ (كتاب الاذكار)
٥٩ فصل فيما يظهر على المريدمع الاحوال	٣٨ فصل فيما ورد من الآيات الكريمة
الجمية والخوارق الغريبة اذا اشتغل	في تخصيص القلب بالايمان والانابة
بالذكر بالاخلاص	والخشية والذكور والتقوى والسلامة
٦٠ تكميل في بيان صيغ الصلوات	٣٩ فصل في كيفية أخذ الشيخ العهد على
والوظائف التي أمر بها حضرة مولانا	المريد
وعمل الختم الخوارق الشريفة	٤٠ فصل فيما اذا أراد الشيخ الشروع في أخذ
٦٢ فصل في الفناء والبقاء	العهد على أحد الخ
٦٢ فصل في طريق التصرف في باطن المريدمع	٤١ فصل في بيان طرق الوصول الى الله تعالى
٦٣ فصل في الآداب الظاهرة مع الحق	والغنايه عند السادة النقشبندية وهي
سبحانه وتعالى	أربعة طرق
٦٥ (خاتمة) وفيها ثلاثة فصول	٤١ الطريقة الاولى وهي الاقوى والاعلى
٦٥ الفصل الاول في بعض مناقب حضرة	صحة الشيخ الحقيقي الكامل
مولانا وسيدنا بهاء الدين محمد شام نقشبند	٤٢ الطريقة الثانية الرابطة
قدس سره	٤٤ تنبيه في بيان من يصلح ان يكون رابطة
٧٦ الفصل الثاني في بعض مناقب سيدنا	ومن لا يصلح
الامام الرباني مجدد الالف الثاني الشيخ	٤٦ (تكميل) في اثبات الرابطة بالادلة
أحمد الفاروق الحنفي السرهندي قدس	والنصوص
سرّه	٤٨ الطريقة الثالثة الالتزام بما يقنه الشيخ
٨٢ الفصل الثالث في ذكر نبذة من مناقب	من الاذكار وهي قسمان عندهم
حضرة مولانا أبي البهاء ضياء الدين الشيخ	٤٨ الذكر الاول بلفظ الجلالة
خالد النقشبندى المجددى العثماني قدس	٤٩ (تتميم) في ان المراد من الذكر حضور القلب
سرّه	

Şekil 2.2. Behcet'üs-Seniyye İçindekiler Kısımı²¹

²¹ El-Hânî, age, s. 1.

3. AHLAK

Arapça kökenli bir kelime olan ahlak “seciye, tabiat, huy” gibi mânalara gelen ahlak. İnsanın fizik yapısı için **suret-halk**, mânevî yapısı için **sîret-hulk** kelimelerinin kullanılır. Genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmış; özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar **hüsnu’l-huluk**, **el-ahlâku’l-hamîde**, kötü huylar ise **el-ahlâku’z-zemîme**, gibi terimlerle karşılanmıştır.²² Meşhur tanıma göre: Ahlak, nefiste iyice yerleşen bir melekedir ki, insan fiil ve davranışları, fikri bir zorlamaya ihtiyaç olmaksızın bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar.²³ Ahlaki erdemleri temin edebilmek ve onları meleke haline getirmek için çeşitli nazariyeler mevcuttur. Bunlar: felsefi ahlak öğretimi, geleneksel-dini ahlak öğretimi, tasavvufi ahlak öğretimi olarak ifade edilebilir. Ahlaki teoriler bir tasnife göre: kuralcı ve karakterci olarak ikiye ayrılır.

3.1. Karakterci Teoriler

Tasavvufi ve Felsefi ahlak teorileri, karakterci ahlak teorileri kısmına girer. Kişinin karakterinde değişim talep edilir. Ne yönde ve hangi motivasyonla yapılacağı kişinin nereden başladığına göre değişebilmektedir. Sufi müelliflerin yazdığı eserler ile İslam filozoflarının eserleri bu başlık altında değerlendirilir. Tezin de konusunu oluşturan Nisbet kavramı, tasavvufi ahlak kısmında yer almaktadır. Nitekim kişinin ahlak dönüşümünde ziyade bir usulden bahseder. Sadıklara yakın olmak marifetiyle, talep eden kişide ahlaki dönüşümü gerçekleştirirken aynı zamanda nefsi ıslah metotlarının da işe koşulmasını talep eder.

3.2. Kuralcı Teoriler

Kuralcı ahlak teorileri ise Kur’an ve sünnet merkezli ilerler. Hadis kitapları ve içerisinde mevcut bulunan iyilik ve edep başlıkları ile İslam ahlak esasları gibi kitaplar bu kapsamda değerlendirilir. Rivayetler esas kabul edilir.²⁴ Var olan her şey Allah’ın esmasından pay almaktadır. Kâinat ve küçük alem olan insan da tabî olarak bundan pay almışlardır. İslam telakkisinde insan beden ve ruhtan müteşekkildir. Ruh Hakk’ın rahmet eliyle yoğrulduğundan şekli ve mayası ilâhidir. Her eser de müessirden bir cüz içerir. Mürit gönül aynasını temizleyip, parlaklığını arttırdıkça Hakk’ın esmalarının ruh’a sirayeti kuvvetlenir. Bu sebeple Şeyh Galib:

²² M. Çağrı (1989). “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.2, s. 10-14.

²³ A. Coşkun, agm, s. 221.

²⁴ H. Karaman (2013). *İslam Ahlakında Temel Erdemler*, Müfit Selim Saruhan (Ed.), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 203.

“Padişah konmaz saraya hâne mamur olmadan” demiştir.²⁵ Nafileler ile yakınlaşmak ve dil hanesini mamur kılmak, İslam ahlakı'nın en temel kabulü olmuştur. Bu vesile ile kurbiyyet ve benzeme başlar. Vedud, Adl, Nâsır, Latif, Ğani, Halim, Settâr, Rahman, Afüv gibi esmaların tecellilerini celp etmek ve içselleştirmek tasavvufi ahlak dönüşümünün mahiyetine örnek oluşturur.²⁶ Kişinin kendisi vesilesi ile rabbini bilebilmesi, kendi sûret ve sûretine yansıyan esmaların izlerini sürmesiyle gerçekleşir.

Rivayetlerde güzel ahlaklı olmanın kıyamet gününde mizandaki en ağır ameller arasında olacağını ve bu kişilerin konum olarak peygambere en yakın olan kişiler olacağını haber verilir.²⁷ Bir rivayete göre Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem): “İmanı anlamda kemali, ahlaki olarak olgunluğa bağlamış²⁸ ve kişinin ahlaki erdemleri sayesinde gündüzünü ve gecesini ibadetle dolduran abid kimselerden daha yüksek mertebede olacağını dile getirmiştir.”²⁹

Rasûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) güzel ahlak için şöyle dua ederdi: “*Allahumme innî eûzu bike min münkerâtil ahlaki vel a'mali vel ehvai* “Allahum, fena huylardan, fena işler yapmaktan ve nefsanî arzulara uymaktan sana sığınırım.”³⁰

²⁵ “Dil Beyti | Vasıl Olmaz Kimse Hakk'a Cümleden Dûr Olmadan”, Dilbeyti.com (Erişim 22 Ocak 2025).

²⁶ G. Deniz (2013). *İlâhî Mânâ ve İsimlerin Müslüman Ahlakına Etkileri*. Müfit Selim Saruhan (Ed.), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 103.

²⁷ S. Tirmizi, (2004). *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, (Çev.). Abdullah Parlıyan, Konya Kitap. Konya. c.2, s. 169. Hadis no:2018

²⁸ M. E. Özağar (2014). (Ed.) *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*. c. 4. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, s. 151.

²⁹ E. D. S. B. Es-Sicistani, *Sünen-i Ebü Davud*, (Çev). Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar (Şamil Yayınları, İstanbul, 2006) c.15/s.633.

³⁰ Süneni Tirmizi. age. c.3, s.250. Hadis no:3591.

4. NİSBET KAVRAMI

4.1. Nisbet Kavramının Tanımı

Nisbet: Kâmil zat'ın iradi bir şekilde nefesine edindirdiği faziletlerin, gayr-ı iradi bir şekilde sirayet etmesi durumuna verilen isimdir.³¹

4.2. Nisbet Kavramının Çeşitleri

Nisbet, tasavvuf düşüncesinde müridin terbiye, tebdil ve ahlaki değer aktarımında işe koşulan manevi bir metottur. Tasavvufta velî bir zâtla mânevî irtibat, feyz alma, huzûr anlamlarına gelen “Nisbet”³² kavramı Muhammed b. Abdullah Hânî'nin, “El-Behcetü's-Seniyye Fî Âdâbi't- Tarîkati'n-Nakşbendiyye” adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır.³³ Kendi içinde çeşitli kısımlara ayrılan Nisbet, bize müridin seyrinde ve ahlâk ediniminde ziyade bir usulden haber vermektedir. İn'ikâs yani sirâyet ve tesîr. Kâmil nefsin irâdî bir şekilde edindiği faziletlerin, takva, edeb, ihlas, itaat, istikamet, itimat, iktisat, kanaat, ülfet, emniyyet, insaf, hakperestlik, tazim, tefekkür, tevazu, hilim, sabır, afv, müsamaha, adalet, ihsan, haya, muhabbet, şefkat, merhamet, sadakat, sıla-yı rahim, muavenet, muaşeret, dostluk, tevekkül, iffet, ahde riayet, vefa, feraset, şükür, ayıp örtmek, şecaat, zarafet, emanet, cömertlik, meşveret, zikir, isar ve kerem gib erdemlerin³⁴ gayr-ı irâdî bir şekilde müride sirâyet etmesi durumudur.

Sirâyete konu olan bu latif mukabele, ahlâkî erdemlerin özünü tâlibe aktarır. Hâl ve feyz gibi kavramlardan farkı da burada ortaya çıkmaktadır. Kuşeyri'nin Risalesi'nden öğrendiğimiz üzere: “Hâl, seyir yolunda olan müridin talebi olmaksızın ve irâdesini yönlendirmeksizin doğrudan Allah'ın ikram etmesiyle müridin gönlüne üfürdüğü sevinç, neşe, hüzn, kabz, bast, şevk, heybet, sekr, sahv, kurb, bu'd, fenâ ve bekâ gibi kişinin tabiatını etkileyen durumlar olabileceği gibi; havâtır, muhâdârâ, mükâşefe, müşâhede gibi ilahi bilgi merkezli de olabilmektedir.³⁵ Anlaşıldığı üzere hâl, Nisbette olduğu gibi ibadetlerin ihtiva ettiği ahlâkî erdemlerin nüvesinin aksetmesi durumuna benzer değildir. İlâveten gelip geçici olmaması bakımından da hâl'den farklılık göstermektedir. Nisbette, aksine bir irade beyanı ya da aksine bir fiili birliktelik olmazsa, kalıcı olma hususiyeti aranır. Bu hususiyet Nisbet'in, ahlak öğretimi telakkilerinde kendine önemli bir yer edinmesine de vesile olur. Bu açıdan kişinin erdemlere

³¹ M. B. Abdullah Hani (2020). *Behcetü's-Seniyye Nakşibendi Adabı*. (Çev.) Siraceddin Önlüer. Semerkand Yayıncılık, İstanbul, s. 256.

³² M. Kaya, “Nisbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, s. 144.

³³ Hani, *age*, s. 256.

³⁴ O. Usta & C. S. Yaran (2022). Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 244.

³⁵ Ö. Yılmaz (2007). Abdülkerim Kuşeyri de Haller ve Makamlar. *Tasavvuf Dergisi*, 3, 355

nasıl ulaşabileceğini veyahut kötü huylarını nasıl tebdil edebileceği hususunda önemli savlar ortaya koymaktadır.

Nisbet'in birkaç çeşidi vardır. Bunlar;

- *İslam, Diyanet Nisbeti*
- *Aşk, Muhabbet Nisbeti*
- *İntikâl Nisbeti*
- *Sohbet Nisbeti*
- *Mürit Nisbeti*
- *Huzur Nisbeti*
- *Ferdiyyet Nisbeti*
- *Kutbiyyet Nisbeti*

olarak ele alınacaktır.

İbadetlerin; sabır, tevekkül, kanaat, teslimiyet, eşitlik, cömertlik, ihsan, dürüstlük gibi ahlaki erdemleri ihtiva etmesi ve bunların “Nisbet” dediğimiz özel bir usul ile aksetmesi sonucunda gerçekleşen ve tasavvuf ilk dönem literatüründe var olan “Hal” kavramından çeşitli yönlerden farklılık arz eden “İslam Nisbeti” müridi terbiyede farklı bir metot olarak diğer yöntemlerden ayrılır. İbadetlerin hallerinin aksetmesi İslam Nisbeti, ibadetlerin ve Hakkın sevgisinin aksetmesi ise Muhabbet Nisbeti olarak karşımıza çıkar.

4.2.1. İslam, Diyanet Nisbeti

İbadetlerin hallerinin aksetmesi İslam Nisbeti durumudur. Allah Teâlâ'nın emri fermanının gereği olan namaz, oruç, hac, kurban ve zekât kişiyi belli bir ahlâkî olgunluğa getirmeyi amaçlar. Nitekim Peygamber Efendimiz; “(Kıyamet günü) teraziye konulan en ağır şey, güzel ahlaktır.” buyurmuştur.³⁶ Bu bağlamda ibadetler belli başlı ahlâkî erdemleri ihtiva etmektedirler.

Namaz ibadeti; İhsan mertebesine ulaşmayı, kişinin gün içerisindeki davranışlarının muhasebesinin yapılmasını, fuhşiyattan ve münkerden uzaklaştırmayı, en önemlisi ise dürüstlük erdemine ulaşmayı ihtiva eder. Kişinin rükû ve secdesi onun rabbine karşına tevazu

³⁶ İ.B.M. el-Acluni (2019). *Keşfü'l Hafa*. (Çev). Mustafa Genç, Beka Yayınları, İstanbul, s.107.

içerisinde olmasını ve kendisinin acziyetinin farkında olmasını ihtiva eder.³⁷

Oruç ibadeti; Yemek-içmek, cinsel, mal ve dünyevi her türlü şehvetten uzaklaşmayı, Allahın emrine boyun eğmeyi, sabrı, tevekkülü, kanaati ve şükrü ihtiva eder.

Kurban ibadeti; Allah için en sevilenin feda edilmesini, en önemlisi nefsi kurban etmeyi, takva ve teslimiyeti ihtiva eder.

İbadetler arasında en sembolik anlamları ihtiva eden hiç şüphesiz Hac ibadetidir. Eşitliği, kibrin tedavisini, şeytana başkaldırıcıyı, Allah'ın kudretine imanı ve teslimiyeti ihtiva eder.

Zekât ibadeti ise; Cömertliği ve hasedin tedavisi gibi hususiyetleri içermektedir.³⁸ Bahsi geçen ibadetlerin hallerinin aksetmesi ve bu hallerin çeşitli ahlâkî erdemleri ihtiva etmesi “İslam Nisbetini” oluşturmaktadır.³⁹ Müride sirâyet eden bu ahlâkî erdemlerin nüveleri, tevbe ve gözyaşıyla yumuşamış gönül tarlasına mahir eller tarafından büyük bir itina ile ekilir. Şariatın ameli olan ibadetler ile tarikatın ameli olan nafil ibadetler kişiye farklı ahlâkî nüvelerin sirâyet etmesini sağlar. Bu bağlamda mürşidin, müride verdiği çeşitli hizmet pratikleri, sirâyet eden tohumların büyümesinde önemli bir rol oynar.

4.2.2. Aşk-Muhabbet Nisbeti

İbadetlerin ve Hakkın sevgisinin aksetmesi ise Muhabbet Nisbeti olarak karşımıza çıkar.

İbadetlerin ve Hakk'ın sevgisinin aksetmesi “Muhabbet Nisbeti” olarak karşımıza çıkar. Gönülün Hakk için boş saklanması ve masivadan arındırılması Hakk sevgisinin aksetmesi için önemlidir.⁴⁰

4.2.3. İntikâli Nisbet Shimmel

Üstün manevi niteliklere sahip olmayan bir halifenin seçilmesi durumunda, şeyh ölüm anında üstün niteliklerini ona aktarabilir, böylece ona gerekli olan fazileti bahşetmiş olurdu. Alman Oryantalist Annemarie Schimmel, “İslam'ın Mistik Boyutları” eserinde “İntikâl-i Nisbet” kavramına yer verir. Yazarın açıklamasına göre kavram: “Seyrinde henüz istenen mertebede olamayan müridin, zarurete binaen halife seçilmesi gerektiğinde şeyh efendi onun eksikliklerini tamamlamak ve üstleneceği göreve hazır hâle getirmek maksatlı kendisinde bulunan nisbeti, seçeceği halifeye intikal ettirebilirdi.⁴¹

³⁷ İ.B. Abdüsselam (2024). *İbadetlerin Hikmetleri Makasidu'l İbadat (Namaz – Oruç – Hac)*. (Çev.) Yusuf Özkan, Dibace Yayınları, s. 21.

³⁸ Demirci, age, s. 27.

³⁹ Hani, age, s. 257.

⁴⁰ İz b. Abdüsselam, age, s. 23.

⁴¹ A. Schimmel (2021). *İslamın mistik boyutları*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, s. 251.

4.2.4. Sohbet Nisbeti

Mürşidin sözleri, müridin kalbi için tılsımlı bir nefestir. Mürşidin konuştuğu dili anlamasa bile tesir muhakkaktır. Müridin sâdık kimselerin sohbet meclislerinde hazır bulunması ve bu sayede onların Nisbetlerinden faydalanması durumudur. Sohbet kelime anlamı olarak, Ülfet edip, beraber yürümek, hem dem olmak anlamlarına gelmektedir.⁴² Tasavvufta ise mürşidin, müridi ile görüşmesi ve ona ruhi kabiliyetlerini aksetmesi durumudur. Birçok arife göre bu birliktelik edimi sayesinde mürit gizli kalbî hastalıklarına şifa bulur. Mevlana'ya göre ise manevi emanet ancak böyle bir yolla iletilebilir.⁴³

Bu sebeple Şah-ı Nakşibend: “Kişi sohbetlere devamlı suretle katılım sağlarsa hakiki iman nasip olur buyurur. “Ve “Tariki ma ba suhbeteset” “Bizim yolumuz sohbet yoludur.” diye de eklemeye bulunur.⁴⁴ Sufiler sohbetten karşılıklı konuşmayı değil, birlikte aynı mekanda var olup can cana olmayı anlamışlardır. Nitekim büyük arif Bâyezîd-i Bistâmî: “Bizim sükûtumuzdan istifade edemeyenler kelimamızdan da bir şey anlamazlar.” buyurmuşlardır.⁴⁵

Bu hususu açıklar nitelikteki güzel örneklerden birisi de Mahmut Erol Kılıç'ın yaşadığı şu hadisedir: Kılıç, gerçekleştirdiği manevi seyahatlerinden birisini de 1985 yılında Adıyaman-Menzil köyüne gerçekleştirmiştir. Orada bulunduğu sırada Muhammed Raşid Erol Efendi'nin Kürtçe olarak gerçekleştirdiği sohbeti iki buçuk saat kadar arkadaşıyla birlikte dinlemişlerdir. Kürtçe bilmemelerine rağmen sohbet bitiminde arkadaşıyla birbirine: ne konuşulduğunu anlamış değiliz ama çok feyizliydi demekten kendilerini alamamışlardır. Sadık insanların sohbetinin muhatabı gönüllerdendir. Kulaklar her duyduğunu anlamasa bile gönlün bilemediği dil yoktur.⁴⁶

Ariflerden başka bir zat Ebu Bekir Tamesetanî Efendi ise: “Allah ile sohbet et, eğer buna güç yetiremezsen Allah ile sohbet edenlerle sohbette ol.” diyerek sâlih ve sâdıklarla beraberliğin kişiyi terakki ettirici özelliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.⁴⁷ Abdülkadir-i Geylani

⁴² S. Uludağ (2024). “Sohbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37. s.350-351.

⁴³ B. Akot, (2014). “Tasavvufi İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 30, 39.

⁴⁴ A. Kavak (2019). Mevlânâ Halid el-Bağdâdi'ye Göre İrşad ve Mürşid-i Kâmil. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(22), 13.

⁴⁵ B. Akot, age, s. 35.

⁴⁶ MyMecra, (2021). “Büyüyünce Sufi Olacağım”, [Erişim: 04.03.2025, <https://www.youtube.com/watch?v=IH-1B8VzxSI>]

⁴⁷ Ş. Sühreverdi (2004). *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*. (Çev.) Dilaver Selvi, Semerkand Yayıncılık, İstanbul, s. 583.

hazretleri müridin kalbinin yeşermesi hakkında şöyle buyurmuştur:

“Allah’ın veli kulları ile aynı mecliste bulun. Onlara ülfetin olsun. Onların nisbeti ile kalbin onlarınkine benzer.”⁴⁸ Lokman Hakîm de aynı minvalde tavsiyede bulunur. “Eğer sâdık ve sâlihler nefes alırsan Allah (c.c.) yağmurla kuru ağaçları yeşerttiği gibi senin gönlünden de rahmet pınarları akıtır.”⁴⁹ bu sebeple arif zatlar sohbeti, zikir ile meşgul olmaktan ve nâfile ibadetten yapmaktan daha faziletli bulmuşlardır. Sâdıkların gönül pınarlarında mevcut bulunan nisbetlerin seni muhatap alması için onların meclislerinde edeple oturulmalıdır.

Basiret karanlıklarının aksetmemesi için ise cahil kimselerin meclislerinde asla oturulmaması arifler tarafından tavsiye edilen hususlar arasındadır.⁵⁰

Nakşî usûle sahip olan Hâdimî Efendi niçin güzel ahlaklı kişilerle arkadaşlık yapmamız gerektiğini ve bundan ne elde edeceğimizi şu nasihati ile bildirir: “Güzel ahlaklı arkadaşlarının sayısını çoğalt. Onları ziyaret et. Çünkü sen, o güzel ahlaklı din kardeşlerinle beraberlikten dolayı kemale erersin ve onlar sofrasında bulunmakla sâdıkların mertebesini ve ahlâkını kazanabilirsin.”

Hâdimî Hazretleri, nasihatlerine kiminle beraber olunacağını ve onu nasıl tanıyabileceğimiz hakkında şunları dile getirir: “Kalbinde dünya ve ona ait olan şeylerin bulunduğu kimselerle arkadaşlık yapma. Bu beraberlik ruhunu ve gönlünü zehirler. Onların kalbinde bulunan dünya sevgisi sana da sirâyet eder. Hâli seni zikre yönelten, sözü kalbini canlandıran kimseler ile beraber bulun. İnsan etkilenmeye ve etkilemeye muktedirdir. Baktığında Allah’ı hatırladığın kimselerle beraber ol.”⁵¹

4.2.5. Mürid Nisbeti

İnsanın kiminle arkadaşlık yaptığına dikkat etmesi gerekir. Kalp etkilenmeye yatkındır. Tesirin gerçekleşmesi durumu da Nisbet olarak ifade edilir. Müridin arkadaşlık yaptığı kişilerden menfi ya da müspet olarak etkilenmesi durumudur. Kiminle arkadaşlık yaptığına iyi bak yanından geçip giden tanımadığın kişilerden bile tesir olunur kalp. Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de: “Hatırladığın zaman veya işini gördüğünde zalim kavmin yanında oturup kalma!”⁵² “Sâlih kullarımın arasına katıl.”⁵³ “İyi kullarımın arasına kat.”⁵⁴ “Allah için dua edenlerle birlikte ol.”⁵⁵ “Bana yönelene uy.”⁵⁶ gibi ayetlerle kişiyi sürekli bir halde sâdık ve sâlihlerle birlikte olmayı öğütlemektedir.

⁴⁸ M. Taşyürek (2003). *Şeyh*. Hâcegân Yayınları, İstanbul, s. 224.

⁴⁹ N. el-Heysemi (2012). *Mecmau’z-Zevaid ve Menbau’l Fevaid*. Ocak Yayıncılık, İstanbul, s. 125.

⁵⁰ S. A. Geylani (2019). *El Fethu’r Rabbani / İrşad Dersleri*. (Çev.) Kazım Ağcakaya, Medine Yayıncılık, İstanbul, s.326.

⁵¹ “Nakşibendiyye Yolunda Sohbetin Ehemmiyeti”, *İslam ve İhsan* (Erişim 19 Kasım 2024).

(<https://www.islamveihsan.com/naksibendiyye-yolunda-sohbetin-onemi.html>)

⁵² Kur’an-ı Kerim, El-En’âm 55/68

⁵³ Kur’an-ı Kerim, El-Fecr 89/30

⁵⁴ Kur’an-ı Kerim, En-Neml 27/19

⁵⁵ Kur’an-ı Kerim, El-Kehf 18/28

⁵⁶ Kur’an-ı Kerim, Lokman 31/15

Nakşi meşayihından İmam-ı Rabbani bu husus için: “Onlar öyle kimselerdir ki, onlarla birlikte olan zalim olmaz”⁵⁷ hadisinin, sâdık kimseler ile beraber bulunmanın kişiyi şâd edeceğini haber verir ve bu birlikteliğin ilahî aşka, ilahî aşkın ibadete, ibadetin kurbiyyete, kurbiyyetin fenâ fillah’a ve beka billah’a ulaştıracağını bunun ilk adımının sâdıklarla yakınlık, birlik ve beraberlikten geçtiğini söyler.⁵⁸ Bişr-i Hafi ise şerli insanlarla yakınlık, kişiyi hayırlı insanlar hakkında su-i zanna sebebiyet vereceğini, hayırlı insanlarla yakınlığın ise kişiye; hayırsız insanlar hakkında hün-i zanna vesile olacağından bahsederek sâdıklarla beraber olunmanın kişiye kazandıracığı erdemleri bildirir.⁵⁹

İslam ahlak filozoflarından Farabi, ideal devlet düzenini anlattığı Medinetül Fazılası’nda insanın ancak erdemli bir önderin ve onun etrafındaki erdemli insanların oluşturduğu bir devletle yücelebileceğini bu sayede mutluluğa ulaşabileceğini söyler.⁶⁰

İbn Miskeveyh ise Tehzibül Ahlak’ında, kişinin mutluluğa ulaşmasını ancak sâdık insanlarla olan birlikteliğine bağlar. Kötü insanlarla birlikteliğin kişinin ruhunu lekeyen bir is bıraktığını ve bu halin devam etmesi sonucu kişiyi helake götüreceğini dile getirir.⁶¹ Güneşten yansıyan ışığı aksettiren ay örneğinde olduğu gibi kemâlât sahibi gönlün aynası da rahmânî nisbetlerini muhtaç ve talip kişiye aksettirir. Bu mukabele edimi sayesinde mürit farkına varmadan irşâd olunur. Bu sebeple pek çok ârif tesirli olanın sâdık kimselerle birlikte olmak olduğunu, asıl etki edenin kelâmî sohbetten ziyade bu olduğunu dile getirmişlerdir. Nazar, rabîta, tefekkür, ihsan gibi kavramların ardında, bahsedilen bu nisbet/yansı durumu bizatihi mevcuttur. Tâlip, sâlih kişilerle birlikte oldukça onların, ibadetlerin halleri olan manevi erdemlerinin muhatabı olur. Bu sayede imanı olgunlaşır, ahlakî olarak terakkî eder ve seyr yolunda manevi olarak çokça yolu kat eder. Bu mukabele edimi Nisbettir. İmam-ı Rabbani der ki: “Gönül sarhoşluğunun ilacı, sâdıkların sohbetidir.” Sohbetten uzaklaşan aynı zamanda istikametten de uzaklaşmış olur. Ayrıca sohbetin nebevî bir yöntem olduğu da unutulmamalıdır. Bu sebeple Şeyh Sâdî Şîrâzî, sâdıklarla beraberliğin önemi hakkında şunları dile getirir: “Ashâb-ı Kehf’in köpeği Kıtâmîr, sâdıklarla beraber bu er olup onlara sadâkat gösterdiği için büyük bir şeref

⁵⁷ E. Sağiroğlu (2003). *İmam-ı Rabbani Hayatı Cihadı Eserleri*. Yasin Yayınevi, İstanbul, s. 414, 415.

⁵⁸ R. Okudan (2003). İnsanî Bir İnsiyak Olarak Râbîta. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4/10, 201-218.

⁵⁹ Akot, agm, s.31.

⁶⁰ D. Demirel (2014). Farabi’nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 358.

⁶¹ M. İspirli (2023). *İbn Miskeveyh’in “Tehzibü’l-Ahlâk” Adlı Eserinin Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 68.

kazandı; adı Kur'ân-ı Kerîm'de geçti. Hz. Nûh ve Hz. Lût'un eşleri ise, mücrimlerle beraber oldukları için cehenneme dũcâr oldular.⁶²

4.2.6. Huzur Nisbeti

Zat-ı İlahi ile mũntehî (sona yaklaşmış) derviş arasında isim, sıfat, fiil yansıması ve sirayeti olmaksızın devamlı sũretle müşahede etmek anlamına gelmektedir. Bu kavram aynı zamanda ulaşılan bir mertebedir. Huzur Nisbeti mertebesinde olan salikte sekr (manevi sarhoşluk) ya da vecd, cezbe (çoşkunluk hali) yoktur. Aksine âgâhîlik (farkındalık, uyanıklık) bu mertebenin en belirgin yeter şartıdır. Bu hal Nakşî ekolün dışında olan ekoller için takip ettikleri yolun sonunda ve yalnızca cezbe halinde şimşek gibi hızlı bir şekilde gerçekleşir. Buna Tecelliy-i Berkî (şimşek tecellisi) denir. Ama Nakşî meşâyihinde bu hal başlangıç kabul edilir. Bu aşamadan sonra isim ve sıfatlarda seyre başlanılır. Nakşî ekolde devamlı süren bir hal olarak karşımıza çıkar. Nakşî meşâyihinin sahip olduğu nisbetin üstünlüğü, onun sıddık-ı ekber olan H.z. Ebu Bekir'e (r.a) dayanmasıdır.⁶³ Huzur Nisbet'inin, Huzur Rabitasına benzerliği akıllara gelebilir. Huzur Rabita'sı: Kalpten Hakk dışındaki bütün masıvayı çıkarmak ve ilahî huzurda feyizlere muhatap olmaktır.⁶⁴ Yukarıda dile getirildiği üzere Nisbet kavramının ardında rabita ve ihsan makamı tabiî olarak mevcuttur. Hakk'ın huzurunda olmak ilk basamak ve rabıtaya matuf, huzurda ilerlemek ise sonraki basamaklara ve Nisbet'e matuftur.

4.2.7. Ferdiyyet Nisbeti

Fenâ makamlarının sonu, Bekâ makamlarının başında yer alan bu hal, mũntehi dervişin kalbine ve ruhuna sirayet etmektedir. Bu hade olan sufinin yüzü Hakk'a dönüktür. Peygamberinmiraca yükselişine benzerdir. Talebe yetiştirmekte mahir olsa da Nisbeti Ferdiyyet makamında bununla ilgilenemez. Şeyhlik yapamaz.⁶⁵

4.2.8. Kutbiyyet Nisbeti

Kutbiyyet Nisbeti altında bulunan mürşit, müridlerinin terbiyesi ve irşadı ile iştilal etmektedir. Yüzü halka dönüktür. Peygamberin miraçtan dönüşüne benzerdir. Nazarı gönüllere şifa, yakınında bulunmak çirkin huylara zehirdir. Bahsedilen bu hal sâdıkların kalplerinden fıskıran ve manevi bir hâl olan "Nisbet" ile müridin yerilen ahlakının tebdil edilmesi hususunu

⁶² Ö. Çelik (Ed.). (2013). *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*. Erkam Yayınları, İstanbul, s. 401.

⁶³ A. F. Serhendî (2024). *Mektûbât Tercemesi*. (Çev.) Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitâbevi, İstanbul, s. 37.

⁶⁴ K. Taşpınar (2010). *Tasavvufta Mürşid Rabitası*. Yüksek Lisans Tezi. Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, s. 105).

⁶⁵ A.F. Serhendî, age, s. 456

da destekler niteliktedir.⁶⁶

Nisbet kavramını Fena kavramına benzer şekilde de kategorize edebiliriz.

• **Nisbeti Şeyh:** Yazıya konu olan ve Tevbe suresi 119. Ayetinde bahsedilen sâdıklarla birlikte olmanın sistemli şekilde ilk merhalesidir. Mürid intisap ettiği mürşitten Nisbet ve feyz almaya başlar. Gülşen-i Tevhid sahibi Şahidi İbrahim, Hz. Mevlâna'nın, "sâdık ve sâlih kişilerin gönül tamiri mesleklerinde mahir birer usta olduklarını dile getirdiği beytini şöyle açıklar: "Gönlünü Hakka'a adanmış bir fakirle arkadaşlık edersen başındaki düğümler çözülür. Gönül durur. Ondaki nisbet alırsın. İçin ferahlar. Her muradına ulaşırsın. Onlarla beraber bulunan cahil kalmaz. Ama olan gönül gözleri açılır. Amel defterleri siyahtan beyaza döner. Eğer samimiyetle o Allah erlerine intisap ederseniz ümitsiz kalmazsın."⁶⁷

Hasan Sezai, rabita sayesinde elde edilecek kalp huzurunu şöyle açıklar: "Eğer fikrini mürşide bağlayıp devamlı olarak mürşidin nuraniyeti içinde kalırsan, ruhun mürşidindeki güzel hallere bürünür, ondaki bütün sıfatlar sende bulunur ve böylece aynilik gerçekleşir. Onda olan haller ve manevi zevkler sende de ortaya çıkar. O zaman tabiatın gürültüsünden ve alemin süs ve tantanasından kurtulursun."⁶⁸

• **Nisbet Resul:** Seyrinde ilerleyen salık bu mertebede bir peygamberin Nisbetinden feyiz almaya başlar. Alimler peygamberlerin varisleridir.⁶⁹ Peygamberler de mal-mülk miras bırakmazlar. Bu mirasçılık işi manevi olarak işler. İbn Arabî Ricalül gayb kısmını ve Muhammedî Nur bahsini işlerken bu hususa değinmektedir. Buna göre her evliya varisi olduğu bir peygamberden Nisbet'ini alır. Nisbet'in bu türünde peygamberde zahir olan Esmâ-i İlahi'nin sirayet etmesi durumu gerçekleşir. İbn Arabî kendisinin Muhammedî verasete gelinceye kadar Mûsevî, Hûdî, İsevî veraset merhalelerini geçtiği aktarır.⁷⁰ Şeyhi olan Ebu Ya'za'nın Hz. Musa'nın kademi üzre olduğunu Nisbeti'ni ondan aldığını bu sebeple onun yüzüne bakanların gözlerinin ferinin söndüğünü aktarır. İbn Arabi ayrıca Beyazıd-ı Bestami'nin de İsevî verasete tabi olduğunu bu sebeple yanlışlıkla ezdiği karıncayı üfleyerek canlandırabildiğinden bahseder.⁷¹ Aynı eserde geçen Gayb Erenleri⁷² sistematüğinde de aynı neşve mevcuttur. Allah'ın kendileri sayesinde halkı yağmura ve berekete kavuşturduğu, ölüleri dirilttiği, dirileri öldürdüğü

⁶⁶ A.F. Serhendî, age, s. 456

⁶⁷ D. Selvi (2016). *Tasavvuf Metodu Olarak Rabita*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul, s. 200.

⁶⁸ Selvi, age, s. 202.

⁶⁹ M. E. Özafşar (2014). (Ed.), *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*. Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, s. 376.

⁷⁰ N. Döner (2014). *Süfîlere göre Hz. Peygamber*. İnsan Yayınları, İstanbul, s. 327.

⁷¹ Döner, age, s. 330.

⁷² S. Uludağ (2008)). "Ricâlü'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, s. 81-83.

hayırlı kimseler yeryüzünün direkleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahlukat içerisinde 300 kul Hz. Adem'in kalbi üzerindedir.⁷³ 40 kul Hz. Musa'nın, 7 kul Hz. İbrahim'in, 5 kul Hz. Cebrail'in, 3 kul Hz. Mikail'in, 1 kul ise Hz. İsrail Aleyhisselam'ın kalbi ve kademi üzerindedir.⁷⁴

• **Nisbeti Min-Allah:** Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmanın, onun boyası ile boyanmanın⁷⁵ ve ondan sirayet eden esmalara parlak bir ayna olmanın saliki nihayetinde varlık idrakinde ontolojik bir tevhidi-farkındalık kazanma durumudur. Salikte sîret olarak benzemenin yanında suret olarak da benzeme başlar. Allah'ın kendi suretinde yarattığı ve ona ikramda bulunduğu insanın bu benzerliği, Tanrının esmasının işlevsel olmasıyla izlenir. Basîr, Semi, Kelam gibi esmalar insanın suret olarak yaratıcısına yakınlığını gözler önüne serer. Lakin göz kulak her ademi beşerde mevcuttur. Ehemmiyet arz eden esmanın surette, mananın madde de tam tecellisidir. O zaman insan sadece kendi gözüyle görmez olur. “*Suret Nisbeti*” diyebileceğimiz bu durum, sîret Nisbet 'inden farklı olarak maddi benzerliğinde gerçekleşmesini öngörür.

4.3. Nisbet Kavramına Benzer Kavramlar

• **Hal:** “değişim, durum” gibi anlamlara gelen hâl birçok sûfi müellife göre devamlılığı olmayan, anlık ve kısa süreli durumlardır. “Hal, isminden de anlaşılacağı üzere geçici bir şeydir” demiştir.⁷⁶ Cüneyd-i Bağdâdî ise: “Hal kalbe inen bir şey olup devam etmez” derken aynı hususa işaret etmiştir.⁷⁷ Hâle konu olan durumlar: Sevinç, neşe, hüzn, kabz, bast, şevk, heybet, sekr, sahv, kurb, bu'd, fenâ, bekâ gibi kişinin tabiatını etkileyen durumlar olabileceği gibi; havâtır, muhâdârâ, mükâşefe, müşâhede ilahi bilgi kökenli durumlar da olabilir.⁷⁸

• **Nazar:** Tasavvuf nazariyesinde “Nazar” mürşidin, seyir yolunda ilerleyen dervişe kalbî yolla bakışı anlamına gelmektedir. Bu sayede mürşitten dervişe doğru feyzin yansıması gerçekleşir. Dervişin ruhuna nakş olan bu bakış sayesinde ruha yeni bir şekil ve uygunluk verilir. Nazarın terbiye edici ve dönüştürücü yönünden dolayı veliler: “Müritlerini kaplumbağanın yavrusunu yetiştirmesi gibi nazarla yetiştirirler, denilmiştir.”⁷⁹

• **Makam:** Sâlikin yaşadığı sevinme ve üzüme gibi bir anlık duygusal değişmelere hâl, halin sürekli ve kalıcı oluşuna makam adı verilmiştir. Makam, düzenli ve disiplinli bir gayret

⁷³ İ.B.M. El-Acluni, (2019). *Keşfü'l Hafa*. (Çev.) Mustafa Genç, Beka Yayınları, İstanbul, s. 107.

⁷⁴ M. E. Erkaya & E. Astan (2024). (Ed.), *Abdülhakim Arvasî Hayatı, Eserleri ve Tesirleri*. İlahiyat Kitap, İstanbul, s. 229.

⁷⁵ Kur'an-ı Kerîm, Bakara, 2/138

⁷⁶ Ö. Yılmaz, agm, s. 54.

⁷⁷ E. N. S. Tusi (2012). *İslam Tasavvufu*. (Çev.) Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, s. 54

⁷⁸ Y. Göztepe (2006). Abdülkerim Kuşeyri'de Haller Makamlar. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 48.

⁷⁹ A. Ay (2023). Bir Bakışın Serencâmı: Edebiyatta Gamze Tasavvufta Nazar. *İSTEM*, 42, 165-184.

sayesinde halin istikrar ve süreklilik kazanmış şeklidir.⁸⁰

• **Feyz:** Hakk'tan gelen her türlü ikram, lütuf ve marifet bilgisi anlamına gelen feyz gönül ehli olan sâlih kimselerin gönüllerini muhatap alır.⁸¹

• **Rabıta:** İrtibat ve alaka kurmak anlamlarına gelen rabıta, salikin gönlünü şeyhine yönelip onun Nisbet'inden istifade etmesi anlamına gelir. Müridin kemale ermesi için Nakşî meşâyih tarafından yeterli bir amel kabul edilen rabıta, müridin kalp huzurunu sağlaması açısından oldukça etkili görülür.⁸²

• **Teveccüh:** Yüzü dönmek, yöneliş gibi anlamlara gelen teveccüh, şeyh efendinin müridi olan kimsenin manevi terakkisi için kendi kalbîyle müridin batımına odaklanıp mevcut Nisbetini ve feyzini ona aktarma işlemidir.⁸³

Bu manevi aktarım şeyh efendiden iradî bir yolla müride yönelirse Teveccüh, iradî olmayan bir şekilde moral temellinde gerçekleşirse Nisbet; müritten şeyhe doğru yönelen alaka olduğunda ise Rabıta adını alır. Bahsettiğimiz Nisbet kavramı soyut bir hüviyet arz etmektedir. Tarikat büyükleri diğer birçok kavramda olduğu gibi müptedi kimseye kolaylık olması açısından soyut olan Nisbet kavramını da aksiyon haline çevirip “Rabıta” uygulamasını ortaya çıkarmışlardır. Mürit her zaman şeyhinin yanında olmaya güç yetiremeyebilir. Rabıta usulü müridin uzaktayken kâmil gönlün Nisbetler'inden faydalanmasına olanak sağlar.

• **Hülâsa:** Makam; kulun nafil ve farz ibadetlerle, kalp tasfiyesi ve nefis terbiyesi ile Hakk katında elde etmeye güç bulabildiği mertebenin adına denmiştir. Hal gibi kısa süreli olmayan, konaklama yeri olarak tarife konu olan hal Bağdatlı sûfi Cüneyd'e çok hızlı bir şekilde kaybolan bir hüviyet arz etmektedir. Buna karşılık Basralı sufilerden olan Muhasibi ise aksini, devamlılık arz ettiğini dile getirir. Halin konusu olan havf-reca, kabz-bast gibi haller kişide sürekli bir halde bulunup artık onun karakterinden bir hüviyet arz etmedikçe halden bahsetmenin mümkün olamayacağını aktarır. Bu haller vesilesiyle muhabbet, iştiyak hasıl olur. Nasıl olur da bu haller süreklilik arz etmez. Kuşeyrî de Muhasibi gibi düşünür. Hal sahibi halini kendi iradesiyle izale edemez, bir hal vaki olacaksa onu da kendi iradesiyle celp edemez. Muhasibi ile Cüneyd'in bu ihtilafı özel olarak Rıza halinden hareketlidir. Muhasibi rızanın kulun kesbiyle değil Hakk'ın lütfetmesiyle olduğu görüşündedir. Hucviri ise orta yolu bularak

⁸⁰ F. H. Özkan (2011). “Eşrefoğlu Rûmî Divân'ında Dört Kapı Kırk Makam. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59. 253-278.

⁸¹ Ö. Yılmaz, agm, s. 3.

⁸² D. Selvi (2013). *Kaynaklarıyla Tasavvuf / Adab- Mürşit- Hizmet*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul, s. 89.

⁸³ E. Cebecioğlu (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 274.

Rıza'nın halin bidayeti, makamın nihayeti olduğunu dile getirir. Kelebazi de kulun haller karşısında pasif olmadığını hallerin ancak ameli sahih ve makbul olan kimselerde meydana geleceğini aktarır. Makamların kendi içerisinde onlarca hal barındırdığı bir hal ve makamı yaşayan sufünün önceki hal ve makamından soyutlanmadığını aksine yeni makam ve hali de üzerine ekleyerek devam ettiğini aktarır. Haller çoğunlukla ikili bir hüviyettir. İki ayrı uç noktanın etkisi söz konusudur. Bast-kabz, havf-reca gibi mürid kuşun iki kanadı mesabesinde iki hale de değer vermeli, aralarındaki altın oranı bulabilmelidir. Aksi takdirde yol kat edemez.⁸⁴

İlk dönem klasiklerinde tanımını mevcut bulunan ve Kuşeyri'nin Risalesin'de genişçe bir yer tutan hâl kavramı, bahsedilen Nisbet ve halin aksetmesinden farklı bir anlamı ihtiva eder. Bilindiği üzere hal kişiye özeldir, vehbidir ve kalıcı olmayan bir özellik ihtiva eder. Hal İlahi bilgi kökenli olabileceği gibi kişinin karakterini etkiler durumda da olabilmektedir. Nisbet usulü ise sâdık kimsenin ulaştığı ve bilinçli olmayan bir şekilde faziletlerini aksettirdiği bir durumu ifade eder. Bahsedilen Nisbet kavramının bir diğer farkı da ibadetlerin halleri olan ve kişiyi terakki ettiren ahlaki erdemlerin özünün de sirayet etmesi durumudur.

Bahsettiğimiz kavram nazar ile de benzerlik göstermekle birlikte aralarında temel bir ayırım bulunmaktadır. Nazar eyleminde bir irade istemi durumun temel odak noktasıdır. Nisbette ise kişi ve iradesinden bağımsız bir etki söz konusudur.

Başta peygamber efendimizin ashabını irşad yöntemi olan sohbet usulu genel olarak bütün tariklerde mevcuttur. Özeldir ise Hoca Bahâeddin Nakşbend "tarîk-ı mâ bâ suhbetest" (yolumuz sohbetledir)⁸⁵ sözü, Nakşî silsilenin temel düstûrunu oluşturur.

Yüce Allah, insana hem tesir etme hem de tesir altında kalma yeteneğini vermiştir. Ama bu sohbetle olur. Bu âyet-i kerîmede verilen emir de bu mânâyı anlatır. Buna göre haller için sohbetten daha faydalı, daha çekici bir iş yoktur."⁸⁶

⁸⁴ H. Konur (1995). Makamlar ve Haller. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 323.

⁸⁵ Selvi, *age*, s. 666.

⁸⁶ Hani, *age*, s. 657-658.

5. TEFSİR VE HADİS KİTAPLARINDA NİSBET KAVRAMI

5.1. Tefsirlerde Nisbet Kavramı

Modern, rivayet ve iş'arî tefsirlerde Nisbet kavramının izi sürülüp, ilgili ayetler incelenildi. Sadıklarla beraber olmayla ilgili kıssalardan kesitler alınıp konu, İslami ilimler bağlamında genişletildi.

5.1.1. Diyanet Tefsiri- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri

Sâdikîn kelimesi "Hz. Peygamber ve onun ashabı" şeklinde açıklamaktadır. "Doğrularla beraber olun"⁸⁷ emrinin, onlarla maddî bir beraberlikten ziyade, bu sayede elde edilecek doğruluk erdemiyile ilgisi vardır." Tefsire göre tam anlamıyla takvâyâ erişebilmenin ancak doğrularla birlikte olmayla gerçekleşebileceği aktarılır.

Doğrularla birlikteliğe devam etmenin, doğruluk erdeminin kazanımı için asgari yeter şart kabul edilmesi ve tam anlamıyla takvâyâ ulaşmana kilit rol oynaması Kur'an Yolu tefsiri'nin dikkate değer aktarımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sıdkın 6 Çeşidi: Sıdk, kişinin eylem ve davranışlarında, itikadında samimi olması anlamına gelir. Kur'anda sıkça geçen sıdk- sadakat kavramı, inanan kimsenin edinmesi gereken erdemlerin en önemlilerinden birisidir. İslam Ahlak filozofları altı tür sıdktan söz etmişlerdir:

- Konuşmada
- Niyet ve iradede
- Karar
- Kararında durma
- Amelde, Dinî ve mânevî hallerde dürüstlük, olmak üzere 6 çeşit olarak sıralanabilir.⁸⁸

5.1.2. Ebu Leys Semerkandi- Tefsir'ul Kur'an

Eseri olan Tefsir'ul Kur'an'da Tevbe sûresinin tefsirini işlerken 119. ayeti celilesini şöyle açıklar: "*Niyetleri sâdik ve gönülleri hak üzere olanlarla beraber olun. İşte o zaman iman kemâl bulur, ameller makbul olur.*"⁸⁹

Anlaşıldığı üzere Ebu Leys imanın kemâl bulmasını ve bu sayede amellerin kabul olma durumunu sâdiklarla beraberlikle mutalaa etmektedir. Sâdiklarla birlikte olma durumu

⁸⁷ Kur'an-ı Kerim, Et-Tevbe 9/119

⁸⁸ Kolektif (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, s. 71-72.

⁸⁹ E.L. Semerkandi (2021). *Tefsiru'l Kur'an*. Ravza Yayınları, İstanbul, s. 1048.

sayesinde kişi, sadakat vasfını kazanma, sâlih ve sâdik kimselerin iç alemlerinin nuruyla nurlanmayı ve nihayetinde onların ahlakıyla ahlaklanmayı kendisine müyesser kılabilmektedir. Bursevî ise: “Sâdik kimselerden muradın vuslat yolunu gösteren mürşitler olduğunu söylemektedir.”⁹⁰

5.1.3. İsmail Hakkı Bursevî- Ruh-u Beyân Tefsiri

Bursevî, Nisa sûresi 140. ayetin açıklamasında Bursevî, hayırsız insanlarla birlikteliğın kişiyi hem dünyada hem ahirette hüsrana uğratacağına dair şu alıntıyı aktarır:”Allah (c.c.) peygamberi olan Yuşâ (a.s.)’a kavminden altmış bin şerli kişiyi ve kırk bin hayırlı kişiyi helak edeceğim diye buyurmuştur. Bu hitap üzerine hayrete düşen Hz. Yuşâ bu durumun hikmetini suâl buyurmuş, cevap olarak şu veciz sözle karşılık bulunulmuştur. O hayırlı kimseler, kötülükten diğeri insanları uzaklaştırmadı aksine onlarla arkadaşlıklarına devam ettiler.” diye buyrulmuşlardır.⁹¹ Sâlih ve sâdik kişilerle beraberlik faziletlerin anahtarı ve büyük bir mutluluk kaynağıdır.

5.1.4. Kadı Beyzâvî

“Sâlih kullarımın arasına ve içlerinden ırmaklar akan selam yurduna gir”⁹² âyetinin tefsirinde bu lâtif mukabeleyi şöyle ifade etmiştir: “Bana yakınlığı olanlar zümresinin içeresine gir. Böylece onların hâliyle hallenirsin. İnsanın sahip olduğu lâtif melekeler birbirlerine ışığı aksettiren sırlı aynalara benzerler.” demektedir.⁹³

İmâm Râzî ise: “Kutsî rûhların parlak ve cilalı aynalara benzediğini, birbirlerine yaklaştıklarında parıltıların aksettiğini ve her birinde, diğeri olan şeyin ortaya çıktığını aktarır.”⁹⁴

İbn Acîbe, Mâide sûresi 35. âyetin zâhirî tefsirini müfessir Beyzâvî’nin açıklamalarıyla ortak sayılacak şekilde açıkladıktan sonra, âyetin işaretleri bölümünde, kulu Allah’a yaklaştıracak vesile üzerinde durur, bunun için en büyük vesilenin bir ârifin sohbetine (terbiye halkasına) girmek olduğunu belirtir, bunun dışında, Allah’a ulaştıracak bir vesile arayan kimsenin bu yolun cahili olduğunu söyler.⁹⁵ Daha sonra “Size hayat veren şeye çağrıldığımız zaman Allah’a ve Rasulüne uyun.” Ayetine yaptığı işâri yorumla da her asırda kalpleri ihya

⁹⁰ Semerkandi, *age*, s. 473.

⁹¹ İ. H. Bursevi, *age*, s. 241.

⁹² Kur’an-ı Kerim, El- Fecr, 89/ 29-30

⁹³ K. Beydavi (2011). *Beydavi Tefsiri*, (Çev). Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, s. 502.

⁹⁴ F. er-Razi (2024). *Tefsir-i Kebir*. (Çev.) Suat Yıldırım vd. Huzur Yayınevi, İstanbul, s. 141.

⁹⁵ D. Selvi (2017). *Meşhur Hâşiyeleriyle ve İbn Acîbe’nin İzahlarıyla Beyzavî Tefsirinde Tasavvuf*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul, s. 91.

eden, insanların kuraklaşmış gönüllerine ab-ı hayat olan sadık insanların var olduğunu söyler.⁹⁶ İlahi muhabbetin de ancak, kalbi Allah sevgisiyle dolu olanlardan yansıtacağını, bu ilahi aşk'tan pay almak isteyenlerin ise kalbi Allah sevgisiyle dolu olan kimselere yakınlığı artırmaları gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunur.⁹⁷ Her kişinin sohbetinden ziyade hali seni Hakk'a yönelten arif kimselerin sohbetine katılmasını tavsiye eder.⁹⁸ Tusterinin şu üç grubun sohbetine katılmaması gerektiğini aktarır: “Adaletsiz idareci, ham sofı, ilmi makam Allah için değil makam için kullanan kimseler.”⁹⁹ Kalbin, şirk, gaflet, inkar, isyan, ibadetten alına manevi zevke yönelme, mevcudatla oyalanma gibi 6 perdesinin olduğunu, bunların ancak ariflerin sohbetiyle aşılabileceğini dile getirir.¹⁰⁰

5.1.5. Ömer Çelik- Hakkı'nın Daveti Kur'anı Kerim Meali ve Tefsiri

“Sadâkat”, peygamberlerin sahip olmamaları mümkün olmayan, temel erdemlerinden birisidir. Ubeydullah Ahrâr, Tevbe suresi 119. ayette sâdıklarla kişilerle beraber olmayı şöyle izah etmektedir:

“Birliktelik hissi ve mânevî olarak ikiye ayrılır. “Hissî beraberlik, zahiren sâlih kişilerle birlikte olmaktır. Bir kimse sâlihlerle aynı sofraya oturur, aynı yöne yürürse onların hâllerinden istifade eder. Ahlakı da onlarınkine benzemeye başlar.” Mânevî beraberlik ise: “Gönlü, içerisinde Hakk nuru olan sâdıkların kalbine rabt etmektir.”¹⁰¹ Tevbe suresi 119. Ayet açıklanırken Sıdk'ın peygamberlerin en önemli özellikleri olduğundan bahsederek konuya başlanır. Nitekim onlardan doğrular dışında bir şey çıkması mümkün değildir. Peygamberler, hâlleri ve kelimeleri ile dâimâ sadâkati tebliğ hâlinde olmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de, bazı peygamberlerin karakterleri anlatılırken, meselâ Hz. İbrâhim ve Hz. İdrîs hakkında; “Gerçekten o, özü sözü doğru bir peygamberdi”¹⁰² buyrulmaktadır.

“Sadâkat”, yazara göre sözde ve özde doğruluk; dürüstlük üzerine kurulmuş samimi ve sağlam bir dostluk, içten bağlılık, kalp istikâmeti, samimiyet ve ihlas gibi anlamlar ifade eder. Allah için olan musahiplik de sadâkatten bir cüzdür. Hikmet ehli bir zat: “Devamlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken doğruluk farzı gerçekleşmeden diğer ibadat kişiden makbul olunmaz diyerek sıdk'ın önemine değinmiştir.

⁹⁶ D. Selvi (2018). *Beyzavi Tefsirinde Tasavvuf*, Nizamiye Akademi, İstanbul, s. 134.

⁹⁷ D.Selvi, *age*, s. 151.

⁹⁸ İ. A. El-Haseni (2015). *Bahrü'l-Medid*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul, c,5/125.

⁹⁹ D. Selvi, *age*, s. 189.

¹⁰⁰ İ. A. El-Haseni, *age*,. 8/260.

¹⁰¹ Ö. Çelik, *age*, s. 400.

¹⁰² Kur'an-ı Kerim, Meryem 19/41.

Ubeydullah Ahrâr ise emredilen “sâdıklarla beraber olma”yı şöyle açıklamaktadır: “Bahsi geçen birliktelik iki çeşittir: Hissî ve mânevî. Hissî beraberlik, onlarla zahiren yakınlıktır. Manevi birliktelik ise sâdık kimselerle gönül bağına tesis etmektir.

“Bir kimse onlara yakın olur, sohbetlerine devam eder, onlarla oturur kalkarsa, onların iç âlemlerinin nurlarının bereketiyle kalbi nurlanır. Gerçek anlamda onların huyu gibi güzel huy sahibi olur.” Mânevî beraberliğe gelince, bunu şöyle anlatmak gerekir: Gönlü sâdık kimselerin gönlüne rabt eylemek ve onların Nisbetlerinden faydalanmaktır. Bu bağlantının güçlenmesi için rabîta denilen hususi uygulamayı kullanmayı tavsiye eden Ubeydullah Ahrar dervişin bu hale devam etmesiyle gönlünü rabt eylediği kişinin, gönlünde bulunan hikmet pınarlarından bir gözü kendi gönlüne bağlamış olacağını haber verir.”¹⁰³

Kehf Suresi 18. Ayet de geçen Ashabı Kehf ve Kıtmır kıssası da konumuz açısından önemlidir. Sadakat bahsinde önemli bir husus da Ashâb-ı Kehf’in köpekleri Kıtmîr kıssasıdır. O nasipli hayvancağız sâdık kimseler olan mağara ehlinin peşinde gitmiş ve nihayetinde Allah da bu köpeğin, mağara ehline ikram edilen nimetlerden faydalanmasına imkân vermişti. Onlarla beraber yatırdı, onlarla beraber kaldırdı ve yine onlarla birlikte cennete girdirecektir.

Mevlâna Hazretleri, insanlara bir ibret ve ikaz mâhiyetinde o köpeğin halini şöyle arzeder: “Ashâb-ı Kehf’in köpeğinin rabbani bir cezbe ile ziyana olmaktan kurtulduğunu. Sultanların sofrasından faydalanmaya başladığını aktarır.

Sâdık kimselere ait olan eşyalar dahi fayda verebilmektedir. Hz. Peygamberin saç ve sakalının sahabe tarafından pay edildiği bu sayede bereketlendikleri, hastalıklarına şifa buldukları rivayet edilir. Komutan sahabelerden Halid b. Velid de sarığının arasına Hz. Peygamberin sakalından bir tutam yerleştirdiğini bu sayede katıldığı bütün mücadelelerden başarı ile çıktığını aktarır.¹⁰⁴ Aktaracağımız bir diğer örnek Hz. Yusuf ile babası olan Hz. Yakub Aleyhisselam’ın kıssasıdır. Kuranda Hz. Allah peygamberi Hz. Yusuf’un gömleğini, gözleri ama olan babasına gönderdiğini ve bu sayede gözlerinin tekrar görür hale geldiğini bizlere aktarır.¹⁰⁵

Konu özelinde yukarıda verilen ayetler okunduğunda kişiye sadakat erdemini kazanmanın kestirme yolunu gösterdikleri anlaşılmaktadır. Sâdıklarla beraberliği artırmak, sadâkat vasfını kazanmanın anahtarını oluşturmaktadır. İyilerle birlikte olmanın faydası sadece insan için geçerli değildir. Hayvanlar bile bu Nisbet’ten müstefid olmuşlardır. Bursevi,

¹⁰³ Hani, *age*, s. 658.

¹⁰⁴ İ. H. el-Askalani (2020). *Fethu'l-Bari / Sahih-i Buhari Şerhi*. Polen Yayınları, İstanbul, 7/101.

¹⁰⁵ Kur’an-ı Kerim, Yusuf 12/ 96

tefsirinde Kehf suresini açıklarken sâihlere-peygamberlere yakınlığından dolayı cennete girecek olan hayvanlardan (Deve, Dana, Koç, Sığır, Yunus Balığı, Merkep, Karınca, Hüdhdüd ve Kıtımr) bahis açar ve şu beyiti bizlere aktarır: “*Ashâb-ı kehfın köpeği birkaç gün. / İnsanların izinden gitmekle insan oldu. / Ey dost benim bu öğüdümü kabul et. / Git bir devlet sâhibinin terkisini tut. / Ki sedefe bir yağmur damlası gelmezse. / İncinin cevheri parlak ve ziyâdâr olmaz.*”¹⁰⁶ Arifler, müridi yalnızca temiz şeylere konması ve ardında şifalı bal bırakması sebebiyle bal arısını örnek alması konusunda ikaz ederler.

5.1.6. Kuşeyri-Letâifül İşârât

Sâdik kişilerin vasfını tasvir eden müellif bu hususiyete sahip olan kişiler için sıkıntı halinde sabrettiklerini ve nimet verildiğinde ise şükrettiklerini aktarır. Yalancı kişilerin ise bunun tam tersini yaptıklarını aktarır.¹⁰⁷

Müellif Cennette sâdiklarla birlikte olunmanın ön koşulu olarak dünyada sâdik kimselerle beraber olmak gerektiği aktarır. Sâdik kimselerin Hulefa-i Raşidin ve ilk Müslümanlar olduğunu aktaran müellif, doğruluğun kişinin ulaşabileceği nadir bir durum olduğunu gizli ve açık hallerin eşit olması anlamına geldiğini bunun ise kulun samimiyetini artırdığını dile getirir.

Nisa suresi 140. Ayeti açıklarken kişinin oturup kalktığı kimselere dikkat etmesi gerektiğini onların içerisinde bulunduğu manevi durumların sirayet edebileceği hususunda uyarıda bulunur.¹⁰⁸

Nisa suresi 146. ayette ise tevbe edenlerin müminlerle beraber olduklarını ve onların hak ettiği şeyleri yakınlık sebebiyle hak ettiklerini söyler.¹⁰⁹

Allah Ashabı Kehf’den bahsederken onlarla beraber olan Kıtımr’dan de bahseder. Ayette: “*Köpekleri de iki kolunu uzatmış mağaranın önünde yatıyordu*”¹¹⁰şekliyle geçer. Allah sâdiklarla beraberliğinden ötürü bir köpeğin namını kuranda geçirdi ve bütün Müslümanlar’ın kıyamete kadar onu anması sağladı. Çünkü sevilenin sevdiği de sevilendir. Hal böyle iken Allah bir ömür veli kullarının peşinden giden sâdik kimselere ne ikramlarda bulunmaz.¹¹¹

¹⁰⁶ İ.H. Bursevi, *age*, s. 256.

¹⁰⁷ Kur’an-ı Kerim, Ankebut 29/3

¹⁰⁸ İ. Kuşeyri (2014). *Kur’an-ı Kerim Tefsiri- Letaifu’l İşarat*. İlk Harf Yayınevi, İstanbul, c.1, s. 460.

¹⁰⁹ Kuşeyri, *age*, c.1, s. 464.

¹¹⁰ Kur’an-ı Kerim, El Kehf 18/18

¹¹¹ Kuşeyri, *age*, c.3, s. 376.

Allah Teâlâ bir kavmi yapmış olduğu çirkin işlerden ötürü helak edeceği vakit o topluluğun sâdık kişisi olan peygamberini o mahalden uzaklaştırır. Hz. Nuh,¹¹² Hz. Sâlih,¹¹³ Hz. Hud,¹¹⁴ Hz. Lut¹¹⁵, Hz. Şuayb¹¹⁶ peygamber örneklerinde olduğu gibi Hakk Teâlâ peygamberlerine azap gelmeden buldukları mahalden ayrılmaları gerektiğini bildirmiştir. Nitekim ayetlerde Allah Teâlâ peygamberi Hz. Muhammed için “*Sen onların arasında iken azap edici değilim.*”¹¹⁷ der. Anlaşıyor ki sâdıklara yakın olmak kişiyi dünya ve ahiret zorluğundan müstağni kılmaktadır. Böylelikle peygamberlere asıl yakın olan kimselerin de aileleri değil, onlara tabi olan kimseler olduğu ayrıca vurgulanmıştır. Benzer hadise olarak şu anekdot aktarılabilir. Hz. Peygamber aleyhisselam ashabıyla Tebük gazvesinden dönerken Semud kavminin yaşadığı yerde konakladıkları esnada, bölgedeki kuyulardaki su ile abdest alınmamasını ve o bölgede konaklanılmamasını şiddetle tavsiye etmiştir.¹¹⁸ Su ihtiyaçlarını Sâlih peygamberin devesinin su içtiği kuyudan karşılanması hususunda iradede bulunmuşlardır.¹¹⁹

Nitekim Allah Nuh, Hud, Sâlih ve beraberindeki dostlarını kavimlerinin diğerleri için gönderdiği helaklardan halas eylemişlerdir. İşte sâdık kimselerin Nisbeti’nin faydası böyledir

5.2. Hadislerde Birliktelik ve Nisbet Durumları

• Rasûlullah (s.a.v) bizlere doksan dokuz kişiyi öldürüp pişman olan adamın hikayesini şöyle anlatır:” Vaktin birinde doksan dokuz kişiyi öldüren bir adam varmış. Bu adam yaptığından pişman olup tevbe etmek istediği zaman tevbesinin kabul olup olmayacağını sormak için Hristiyan bir bilginin yanına gitmiş. Bilgin ona tevbesinin kabul olmayacağını söylediği zaman onu da öldürmüştü. Daha sonraları müslüman bir bilginin yanına gidip aynı durumu ona anlatmış, müslüman bilgin de ona: “Allah tevbeleri kabul edendir. Sen var falan memlekete git orada iyi insanlar vardır. Birdaha da sakın eski memleketine de dönme diye tembihde bulunmuştu.” Adam sâlihlerin yaşadığı memlete doğru giderken yolda ruhunu teslim etmiş, rahmet melekleri ile gazap melekleri aralarında münakaşaya başlamışlardı. Gazap melekleri adamın yaptığı günahlardan ötürü onun ruhunu almaları gerektiğini, rahmet melekleri ise adamın tevbe edip pişman olduğunu dile getirmişler ve bir türlü karar verememişlerdi.

¹¹² Ö.F. Harman (2012). “TÛFAN”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 21, s. 319-322.

¹¹³ Kur’an-ı Kerim, Fussilet 41/17

¹¹⁴ Kur’an-ı Kerim, el- Ahkâf 46/25

¹¹⁵ Kur’an-ı Kerim, el-A’râf 7/83-84

¹¹⁶ Kur’an-ı Kerim, eş-Şuarâ 26/189

¹¹⁷ Kur’an-ı Kerim, el- Enfâl 8/33

¹¹⁸ İ.H. el-Askalani, age, Enbiya, 17

¹¹⁹ İ. Yiğit (2011). “Tebük Gazvesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, s. 228-230.

Derken Allah teâlâ: “Adamın geldiği yer ile gideceği yeri ölçmelerini, sâlihlerin yaşadığı yere yakınsa onu rahmet meleklerinin almasını yok eğer diğer tarafa yakınsa onu gazap meleklerinin alması gerektiğini bildirdi.” Melekler ölçtüler ve sâlihlerin yaşadığı memlekete daha yakın olduğunu anladılar. Nihayetinde onu rahmet melekleri alıp götürdüler.”¹²⁰ Sâihlere yakın olmak hem dünyada hem de ahirette kişiye fayda sağlamaktadır. Yüz kişiyi öldüren adamın tevbesinin kabulü sâihlere olan yakınlığına bağlanmıştır.

•Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Beni İsrail’in dinlerindeki ilk tahrif hareketinden bahsederken şöyle der: “Bir adam dışarıda yapılması helal olmayan şeyi yaparken gördüğü arkadaşına hitaben: “Ey Arkadaşım bu işten vazgeç bu helal değildir derdi. Sonraki gün onu yine o çirkin işi yaparken gördüğünde onu uyarmaz ve onunla oturup yemek yedi. Allah da bundan sebep kalplerini birbirine benzetirdi.”¹²¹

•Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şu ayeti okudu: “Beni İsrail, Hz. Davud ve Hz. İsa’nın kargısına(beddua) muhatap olmuşlardır.” Çünkü onlar gördükleri kötülükleri engellemezler ve üzerlerini örtüp görmezden gelirlerdi. “Allah’a yemin olsun ki ya hayrı adet haline getirir, kötülükten sakındırıp zulme set olursunuz. Hayr yola çevirip istikamet üzerinde tutarsınız ya da Allah gönüllerinizi birbirine benzetir de sizin de akıbetiniz onlar gibi olur.”¹²²

•Ebu Musa el Eş’arî (r.a.h)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber:” Hayırlı kimse ile yapılan arkadaşlığı, güzel koku satan kimse ile yapılan arkadaşlığa; kötü kimse ile yapılan arkadaşlığı ise demirci ile yapılan arkadaşlığa benzetir.”¹²³

•Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın zikredenleri arayan görevli melekleri vardır. Zikredenleri görünce birbirlerine seslenip toplaşrlar. Kanatlarıyla gökyüzüne kadar onları sararlar. Allah kullarının ne arzu ettiklerini onlara sorar.” Melekler: “Onlar senin cennetini isteyip cehenneminden sana sığınıyorlar derler.” Allah da "Şahid olun ki onları bağışladım." der. Bir melek: "Falanca onlardan biri değildir. O sadece bir ihtiyacı sebebiyle onlar arasındadır" deyince Rabbimiz "Onlarla birlikte olan kimse zalim sayılmaz" diye cevap verir.¹²⁴

•Hz. Peygamber aleyhisselam sâidklerle bulunmanın, makam sahipleri için istikamet üzere olmayı sağlayıcı etkisi üzerine şu hadisi dile getirir: “Allah, bir yönetici için iyilik isterse, ona istişâre yapacağı sâlih bir arkadaş verir. Bu arkadaş onun tamamlayıcısı olur.” buyurmuştur.¹²⁵ Hadis alimlerinden Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Haddâdî eseri olan

¹²⁰ İ. Nevevi (2013). *Riyazüs-Salihin*. (Çev.). Mehmet Emin Özafşar & Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, s. 45.

¹²¹ İ. Nevevi, *age*, s. 218.

¹²² Ebu davud Süleyman b Eş’as Es-Sicistani, *age*, c. 14, s. 487. Melahim, 17.

¹²³ İ. Müslim (2024). *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. (Çev.). Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınevi, İstanbul, c.8. s. 97. Birr, 146.

¹²⁴ İ. Müslim, *age*, c.8. s. 178. Zikir, 25.

¹²⁵ Döner, *age*, s. 290.

Feyzül Kadir’de şunları aktarır: “İnsanların yüzlerine bakmakla bile kişi, onların etkisi altına girer. O kimsenin hâli ve kalbî durumu bakana akseder.”¹²⁶

• Ebu Musa el Eş’arî’ den rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav) kişinin dünyada da ahirette de sevdikleriyle beraber olacağını müjdelemiştir. Bu sebeple birçok İslam alimi bereketli kişilerle beraberliği, şifalı meclislerde bulunmayı salık vermişlerdir.¹²⁷

Yukarıda aktarılan hadis-i şerifler ve “Hz. Ali’nin yüzüne bakmak ibadettir.”, “Kim Allah’ın kalbini nurlandırdığı birisine bakmak isterse Harise’nin yüzüne baksın.”, “Tecrübelilerle oturun.” gibi rivayetler bizlere iyilere bakmanın, onlarla birlikte bulunmanın ve yakın olmanın bile kişi üzerinde müspet ve müteessir olduğunu söylemektedir. Konuyu özetler mahiyette olan Maverdi’nin şu mısrasını aktarmak isabetli olacaktır:

“Davranışları tembelse etme o kişiyle sohbet”

“Nice sâlihler kötü insanlarla dostluktan dolayı olmuştur ifsat”

“Tembel hayvanın huyu sirâyet eder.”¹²⁸

5.2.1. Edebüd Dünya Ved Din

“Kişi arkadaşının dini üzerinedir. Bu nedenle kimle arkadaşlık ettiğine iyi baksın!” hadis-i şerifinden yola çıkarak kişinin sâdik zâtların sohbetlerinde bulunup onlarla ülfet ettikçe, nefsinde onların benzeme düşüncesi peyda olacağı söylenir. İnsanlarda fitrî olarak vücuda gelen rekabet hissi mevcuttur. Bu sayede kişi kendisinden manevi olarak daha ileride olan kişilere yetişme hissi hasıl olur. Bu rekabet hissini olmadığı durumda insanlığın gelişiminde ve hayır yarışında çok geride kalacağını da bildirir. Kişinin yapacağı en hayırlı seçim sâdik ve sâlihlerle birlikte olmaktır. Bu sayede onlardan akseden erdem, muhabbet Nisbetler’inin muhatabı olur.¹²⁹

¹²⁶ El-Münâvi, M. (2012). *Feyzül-Kadir Şerhül-Camiis-sagir min Ehadisil-Beşirin-Nezir*. Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 5/507.

¹²⁷ Müslim, *age*, c.8. s. 110; *Birr*, 165.).

¹²⁸ İ. Maverdi (2018). *İmam Maverdî Edebü’-d-Dünya Ve’-d-Din*. (Çev.). Ersan Urcan. İlk Harf Yayınevi, İstanbul, s. 164-165.

¹²⁹ İ. Maverdi, *age*, s. 163.

6. TASAVVUFİ AHLAK ESERLERİNDE “NİSBET”

6.1. Sadi Şirazi- Bostan ve Gülistan’da “Nisbet”

Şeyh Sadî, tabiatında güzel kokular olmayan insanların üzerlerine değdiğinde kendilerini kirli saydığı ve temizlenmeye gayret ettiği bir çamurun bile güzellik sembolü olan gül ile birlikte olmasının çamurun tabiatı tamamen değiştirdiğini, artık güzel kokular yaydığını ve insanların onunla temizlenmeye başladığını aşağıdaki metaforik anlatıda gözler önüne sermektedir.

•Şeyh Sâdî, *Gülistan* adlı eserinde sâdıklarla beraberliğin önemini şu veciz örnekler ile aktarır: “Yıkanmak için hamama giden kişiye arkadaşı hoş kokulu kilden yapılmış bir sabun verir.”, “Bu muhteşem koku karşısında hayrete düşen adamcağz kile sorar: Ey Kil sen amber misin? Kokusuz topraktan yapılmış sabun ona cevap olarak şunları söyler:” Ben amber değilim.”, “Sıradan bir toprağım.”, “Lâkin, bir gül ağacının yakınında bulunuyor ve gül tomurcuklarından sızan damlalarla sürekli besleniyordum.”, “İşte, gönüllere safa veren bu koku, o güzellere aittir.” *Gül* sembolizmi her türlü güzelliği kendisinde toplayan sâdıkları, kil ise talip kimseyi ifade etmektedir.¹³⁰

•“Vezirlerden birisi azledildi. Dervişlere katıldığı için onların sohbetinin bereketi ona tesir etti de gönül perişanlığından kurtuldu.”¹³¹

Sadi Şirazi’nin kıymetli güller ile birlikte bulunan yabancı bir ota serzenişte bulunup yan göz gözle bakması üzerine, yabancı otun lisani hal ile cevap olarak: “Ey âdem ben gül değilsem de neticede gül ile beraberim. Muhakkak onların kereminden zerreler bana da yansır.” şeklinde cevap vermiştir.

132

6.1.1. Mevlâna-Mesnevi’de “Nisbet”

Hayretini ancak nazımla ifşa edebilen Celaleddin Rumi, mevcudat arasındaki en değerli şeylerden birisinin erdemlere sahip olunması olduğunu ve erdemli insanlar ile birliktelikten vücuda gelen Nisbet olduğunu aktarır. Kişinin tabiatı ve cevheri ne olursa olsun eğer usta hikmet ehli ise ondan elbette bir faydalı bir nesne vücuda getirir.

•“Bu imtihan dünyasında iyi huydan daha hayırlı bir iş bilmiyorum. Ahlaki erdemlere sahip olan kimseler ile beraber olmanı tavsiye ediyorum.”, “Kokusuz olan yağ bile gül ile beraberliğinden tıpkı onun gibi kokuyor.”¹³³ *Manâ* ehliyle otur da onların hediyelerinden istifade et”¹³⁴

¹³⁰ S. Şirazi (1968). *Bostan ve Gülistan*. (Çev.). Kilisli Rifat Bilge, Meral Yayinevi, İstanbul, s. 312.

¹³¹ Şirazi, age, s. 338.

¹³² Şirazi, age, s. 402.

¹³³ M. C. Rûmî (2015). *Mesnevî-i ma’nevî*, (Çev.) Derya Örs & Hicabi Kırlangıç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, s. 818.

¹³⁴ M.C. Rûmî, age, s. 711.

• “Gönlünü imar etmiş kimseleri bulduğun zaman, madenin bakır olsa bile, altına tebdil eder.”, “Hikmet yolunu tut da kalbinde irfan pınarları olan kimselerden gönlün için gıda al.”¹³⁵

“Mana ehli ile düş kalk da onlardan hem lütuflar, ihsanlar elde et, hem de manevi güç kazan, ilahi muhabbetle genç ve dinç kal.”¹³⁶

Mevlânâ Darvanlılar’ın hikâyesinden şöyle bahseder: Başlarda sâlih bir kimsenin yönetiminde olan tarla, çok bereketlidir. Adeta ürünler topraktan fişkırmaktadır. Bunun sebebini ise muhtaç kimselere hasattan yapılan ikramlar olarak yorumlar müellif. Sonraları oğullarına miras kalan tarla, onların cimriliği ve dünya hırsı sayesinde harap olur. Nihayetinde ürün veremez hale gelir. Sâlih kimselerle birlikteliğin toprak mahsulüne bile fayda verdiği bu vesile dünyasında, sâlih kişiler onları severek peşlerinden giden kişilere de elbette fayda verir. Yazının da konusunu oluşturan bu durumu Nisbet Sirayeti olarak isimlendirebiliriz.¹³⁷

Sâdik insanların bulunduğu meclisler, batınî hastalıklara ilaçtır. Allah’ın sâdik kulları yeryüzün direkleridir. Cahillerle arkadaşlık yapılmamalı, onların basîret körlüğü kişiye etki eder. Ariflerin yanında iken masiva ile kelam edilmemeli ki onların bereketleri üzerlerimize hasıl olsun ve o sâdik kimselerin gönüllerinden akseden Nisbetler muhatap bulsun. Sâdiklarla beraberlikle kişi kendini bilen hale gelir. Kendini bilirse üzerindeki esmaları tanımaya başlar ve böylelikle Hakk’ı bilebilir. Önceleri insanlar sâdik insanlı bulmak için seyahate çıkarlardı.

Hayatta iken sâdiklarla birliktelik önemli olduğu kadar vefat ettikten sonra kabir hayatında ve dahi mahşer mahalinde de onlarla birlikte olmak talep edilendir.¹³⁸ Bu sebeple sâlihlerle birlikte haşr olmak için dua edilir. Nitekim vefat etmiş kimseleri hayırlı insanların defnedildiği mezarlıklara defnedilmesini¹³⁹ tavsiye eden rivayetler de bu manayı destekler niteliktedir.

¹³⁵ M.C.Rûmî, age, s. 722-726.

¹³⁶ M.C.Rûmî, age, s. 362.

¹³⁷ M.C.Rûmî, age, s. 324.

¹³⁸ Kur’an-ı Kerim, Yusuf 12/101

¹³⁹ <https://sorularlailslamiyet.com/kabirde-komsuluk-var-mi-iyi-komsu-edinilince-ondan-iyilik-goruleceğini-bildiren-hadis-var-midir-0> (29 Mart 2010)

6.2. Psikolojik Olarak Nisbet Durumu

Duruma psikoloji açısından bakıldığında Samuel Smiles konuyla alakalı şöyle bir yorum yapar: “Nasıl vücudumuz yediğimiz etten gıdasını alıyorsa, ruhumuz da gıdasını gördüklerinden almakta ve biz beraber yaşadığımız kimselere göre farkına varmaksızın, faziletli ya da kötü insan olmaktadır.”¹⁴⁰

Sâdıklarla yakın olmak koşuluyla kişide ahlakı dönüşümü başlatan bu manevi usulun modern bilimlerle de izlerini sürmek mümkündür. Lakin öncelikle usul olarak modern psikoloji ve psikologlar ile sufi psikolojisini anlatan sufi müellifler arasında mevcut bulunan kavramsal tanım farklarına değinmek gerekmektedir. Günümüz psikoloji biliminde insan, alem ve Tanrı kavramlarının tanımlarında pozitivist, seküler, materyalist, Freudyan, ampirik ve Marksist akımların tesirlerini görmek mümkündür. Bütün bu akımların etkisiyle modern psikolojide insan: Maslow’a göre ihtiyaçlarını giderme ve kendini gerçekleştirme arayışında olmaktadır.¹⁴¹ Bahse konu olan kendini gerçekleştirme, tasavvuftaki “tamamlanmaya giden yol” ile benzese de aslında olan modernitenin bireyci anlayışıyla açıklanacaktır. Bireyin iç ve dış dinamiklerinin uyumlu olma durumudur. Tasavvuftaki gibi ulvî ve teolojik bir perspektif barındırmaz.

Freud’a göre insan, cinsellik ve saldırganlık temelinde tercihlerde bulunan, bilinçaltının ve insanın çıkarıcı, kötü tarafını temsil eden id’in tesiriyle sürüklenendir.¹⁴² Bu bakımdan kötülüğü tavsîye hususunda id’i, tasavvufta mevcut olan nefs-i emmare¹⁴³ ile kıyaslayabiliriz. Alfred Adler’a göre insan sürekli bir aşağılık olma ve kıskanma duygusunu hissedendir.¹⁴⁴ Yine modern psikologların aleme, tanrı inanışına yükledikleri anlamlar mevcut akımlardan etkilenmek kaydıyla oluşmuştur. Konumuzla yakınlığı bakımından iki ekol mühimdir.

Bunlardan birisi: Victor Frankl ve onun logoterapisi, bir diğeri ise Bronfenbrenner’in Ekolojik Sistemler Teorisidir. Doktor Frankl bireyi anlam arzusunda olması ve hakikatin ilgisini çekmesi hasebiyle diğeri psikologlar ve yaklaşımlarından farklı bir yerde konumlar. Bireyin anlam arayışında hâkim olan şey tanrıya olan özlemdir. İnsanın en yüksek anlamı tanrıdır. Bireyin tanrıyı araması ve ona doğru çekilip yakınlaşması, insanın varoluş amacını gerçekleştirme bakımından önem arz etmektedir. Kanaatimizce bu bakımdan tasavvuf

¹⁴⁰ S. Smiles (2022). *Karakter Ailenin, Arkadaşların, Çalışmanın, İş Hayatının, Kitapların İnsan Karakterine Etkileri*. (Çev.) Hafız Atabey, Dorlion Yayınları, İstanbul, s. 50.

¹⁴¹ N. Kula & H. Çakmak (2019). Abraham Maslow’un ‘Kendini Gerçekleştirme’ Kavramının Aziz Neseî’nin ‘İnsan-ı Kâmil’ Kavramıyla Karşılaştırılması. *Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 16.

¹⁴² O. Özdemir, age, s. 570.

¹⁴³ Kur’an-ı Kerim, Yusuf 12/53

¹⁴⁴ Y. Kuzgun, age, 7.

psikolojisiyle benzediği söylenebilir. Frank ve teorisinin konumuzla bağlantısına tam buradan yola çıkarak takip edebiliriz. Bireyin kendini gerçekleştirebilmek için tanrıya olan ihtiyaçtan ve özlemden bahseden¹⁴⁵ yahudi psikolog bireyin anlam arayışına ben ötesi ve aşkın bir varlıkla cevap verir. Ontolojik bir meyille tanrıya akar insan.

Tasavvufun ontolojik kabulü ekseriyetle Arabi ekolün teorisi olan vahdeti vücut telakkisine dayanır.¹⁴⁶ Telakkinin devamında epistemik boyut karşımıza gelir. Arabi nazariyesinde insan, esma tecellilerinin yansımasıdır. Varlığı mecazi ve asıl var olana izafidir. Varlığı ve varoluşu sahibü-l vücut olan tanrıya matuftur.¹⁴⁷ Tasavvuf ise anlam arayışında olan dervişe bu boşluğu gerçek anlamda tek mevcut olan şey ile yani tanrıyla doldurmayı teklif eder. Bu işe insanın önceleri Tanrı ile beraberken sonraları ayrı düştüklerini ve tekrar ona kavuşmaya çalıştığına ve bu ayrılıktan ötürü acı çektiğine, acının ve anlam boşluğunun sebebinin bu ayrılık olduğuna dikkat çekerek başlar.

Frankl ve tasavvuf psikolojisinin kesişim noktalarından birisi de tanrıya benzemek ona yaklaşmaya çalışmak ve onun ahlakıyla ahlaklanmaktır. Onun boyasıyla boyanıp, onun gözüyle bakınca birey ve dervişin kaybettikleri anlamı bulabilecekleridir. Tanrı'nın boyasıyla boyanmak ancak onun boyadığı kişilere yani sâdik olanlara yakınlıkla elde edilecek bir mirastır. Boya mecazdır. Maksadı ise övülmüş erdemlere ulaşmış sâdik kimselerdir. Bunun içinse yine Hakk'ın işaretleriyle sâdik olanlarla yakınlık gerekir. Frankl bireyin tanrıya olan ihtiyacını dile getirirken nasıl olacağının kesin çizgilerle dile getirmez. Tasavvuf bu maksada nasıl ulaşabileceğini dervişe gösterir. Yöntem ve adabı talim ettirir. Maksada ulaşabilmek için öncelikle sâdik olanlarla beraber olup onlardan akseden halleri içselleştirmeli devamında sâlih amellerle ve sâlih niyetle yakınlaşmaya devam edilmelidir.

Bir diğer ekol ise: Bronfenbrenner'in "Ekolojik Sistemler Teorisidir." Gelişim psikologları olan Vgotsky ile Lewin'in çizdiği sınırlar ekol üzerinde etkilidir. Buna göre insan etkilemeye ve etkilenmeye çok açık olduğu bir dizi ekosistemler içerisindedir. Bu ekosistemler bireyin davranış ve karakterini oluşturan tesirler içerir. Bireyi en çok etkileyen sistem en yakın olduklarının bulunduğu sitemdir.¹⁴⁸ Müridin yakınında bulunduğu sâdik kişilerin etkisi altında bulunmasıyla bağlantı kurulabilecek bir diğer ekol sosyal psikolojidir. İnsan etrafındaki insanları gözlem ve taklitle şekillenir. Kişinin içerisinde bulunduğu yakınsak gelişim alanıyla

¹⁴⁵ A. Öztan (2019). *İnsanın anlam ve mutluluk arayışında inancın rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 84.

¹⁴⁶ M. İ. Arabi (2016). *Fususul-Hikem*. (Çev.) Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul, s. 13.

¹⁴⁷ C. Karadaş (1998). Muhyiddin İbn 'Arabi'ye Göre İnsan-ı Kâmil'. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7.(7). s. 455.

¹⁴⁸ M. F. Akkaya (2021). *Ekolojik Sistemler Teorisi Kavramları ile Bir Vaka Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, s. 1-2.

birey, akranlarından çok daha fazla gelişim katedebilir. Modern psikolojide bireyin cinsiyet rollerinin öğrenilmesi hususunda da model alma yani doğru insanlarla yakınlığın önemi vurgulanır.¹⁴⁹ Sülemi'ye göre sufi dönüşümün amacı alt benliğin arzu ve isteklerine karşı hürriyeti sağlamaktır.

Karanlık liderlik üçlü oluşumun eseridir: makyavelizm, narsisizm, psikopatizm. Doğal olarak kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için her yol mübahtır anlayışı, self-benliği ilahlaştırma yoluyla söylemlerini yanılmadan uzaklaştırma hali ve patolojik sanrılar bu liderlerin en bariz vasıfları olarak karşımıza çıkar. Kullandıkları yöntemler ise: İstismar, manipüle, baskı, ihanetle suçlama, uyuşturma gibi kişiyi iradesinden uzaklaştıran ve körü körüne takibe zorlayan hüviyettir.¹⁵⁰

Takip edilen kişilerin, takipçisine olan tesiri müspet olabildiği gibi menfi de olabilmektedir. Kişiyi menfi istikamete yönelten liderliğe din sosyolojisi “Karanlık liderlik” olarak isimlendirir. Bu liderler salt çıkarıcılığa dayanan makyavelist anlayış, öz benliğin aşırı yüceltilmesine dayanan narsisizm ve patolojik bir durum olan psikopati gibi üçlü bir etkinin altındadır. En bariz örneklerin birisi jim jones olayıdır. Bu karanlık lider toplumdaki uzaklaştırıp kamplarda tuttuğu 900 kişiye karşı manipülatif vaazları ve koşullanma yoluyla yavaş yavaş onları trajik bir sona hazırlamıştır. Sürekli bir şekilde içerisinde zehir olduğunu söylediği meyve sularını içirmiş ve bu sayede hem kitlenin güvenleri kazanılmış hem de asıl zehirli olan içeceği içmelerini kolaylaştırılmıştır. Aralarda sorgulayanlar olsa da onlar için denilecek hep bir söz olagelmıştır: Hain. Bu şekilde uyuşturulup istismar ve baskı altında bir dönem geçiren halkın mabedi tarikatı ve onun karanlık lideri nihayetinde çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu bu grubun siyanür karıştırılmış meyve sularını içirmeleriyle ölümlerine sebebiyet vermiştir.¹⁵¹ Kendisi ise silah kullanarak hayatına son vermiştir. Bir diğer karanlık liderimiz Baghwan ve onun yolu olan Spiritüel Movement olacaktır. İçme sularını zehirleme, suikast, kundaklama gibi eylemler hem bu kötü lidere yakınlığın sonucu olan eylemlerdir. Üstelik Jim Jones olayından sadece üç yıl gibi kısa bir süre geçmişti.¹⁵² Bahse konu olan bu iki karanlık liderlik; Nisbet ve onun kaynağı olan sâdıkların (aydınlık liderlerin) insanları iyiye yönlendirip onları dönüştürmelerinin karşısında olan ve yıkıcı sonuçlara sahip durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

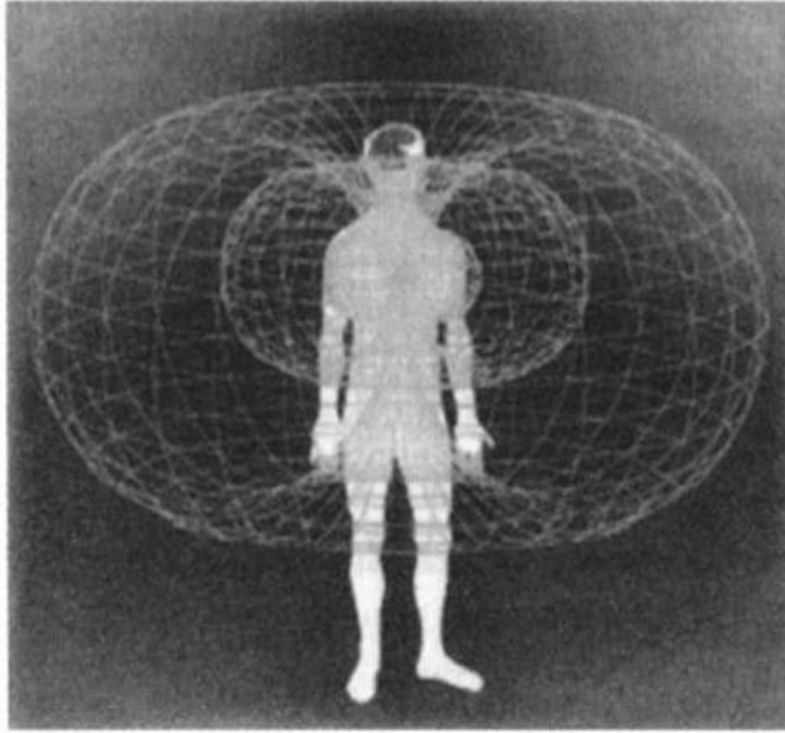
¹⁴⁹ S. S. Tathoğlu (2021). Öğrenmeye Sosyal- Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura, *Sosyoloji Notları* 5(1), s. 16.

¹⁵⁰ O. Uslu (2021). Karanlık Liderlik Tarzları: Kavramsal Bir Değerlendirme, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23(2), s. 917.

¹⁵¹ R. Bağçivan, age, s. 601.

¹⁵² R. Bağçivan, age, s. 609.

Alemde var olan her şey titreşimleri marifetiyle etrafıyla iletişim kurmaktadır. Buna Rezonans Kanunu denmektedir.¹⁵³ Canlı cansız tüm mevcudatın, hatta vücudumuzdaki organların dahi kendine özgü titreşim seviyeleri vardır.¹⁵⁴ Tasavvuf öğretisinde müridin vird-zikir uygulamasıyla vücudun belli letâif bölgelerini uyandırmak ve üst bir bilinç seviyesine ulaşmak hedeflenir. Belli kelimelerin özel sayılarla tekrarları sayesinde beynin (amigdala- pre frontal kortex) belli bölgelerinde aktivasyon hedeflenir. Beyinden yayılan elektromanyetik dalgalarda (alfa- beta) zikirden elde edilen titreşimle hareketlilik gözlenir.¹⁵⁵

Şekil 6.1. Kalbin Yaydığı Elektromanyetik Alan¹⁵⁶

Kalbin titreşim alanı beyinin titreşim alanından 2,5 kat daha fazladır. Olumlu duygu durumunda sahip olduğumuzda dna uzayıp gevşediğini, olumsuz duygu durumunda ise kısalıp koştugu yapılan araştırmalar neticesinde gözler önüne serilmektedir.¹⁵⁷ İlginç bir durumda: kişinin rezonans alanının hududu olmadığıdır. Dr. Bakster'in yaptığı bir deneyde alınan DNA örneği sahibinden 500 km uzakta olsa bile aynı şekilde ve zamanda benzer tepkiler verdiğini

¹⁵³ P. Franckh, (2019). *Rezonans Kanunu*. (Çev.) Bengisu Akipek. Koridor Yayıncılık, İstanbul, s. 19.

¹⁵⁴ P. Franckh, *age*, s. 178.

¹⁵⁵ E. E. Çakmak İgalcı (2024). Sûfi Eğitimde Zikir ve Bilişsel Farkındalığa Etkisi *Amasya İlahiyat Dergisi* 22, s. 378.

¹⁵⁶ P. Franckh, *age*, s. 32.

¹⁵⁷ P. Franckh, *age*, s. 47.

aktarır.¹⁵⁸ Tasavvuf ise müridin, şeyhinden uzakta olduğu zamanlarda da onun feyiz ve Nisbet'inden faydalanması için Rabıta pratiğini öngörür.

6.3. Eleştiri

Bahsedilen Nisbet kavramının her zaman etkili olup olmaması hususu akılda soru işaretleri bırakabilir. Nitekim Allahın ahlak ve sadakat bakımından en önde kulları peygamberlerdir. Hal böyleyken peygamberlerin en yakınları örneğin; Hz. Lut'un eşi ve Hz. Nuh'un hem eşi hem oğlu'nun iman etmeyip onların nisbetinin tesiri altına girmemiş olmaları izaha muhtaçtır. Allah teala Kerim kitapta azaba duçar olan oğlu için medet isteyen peygamberi Hz. Nuh aleyhisselamı şu hitapla uyarıyor:

"Nuh Rabbine seslendi: "Rabbim! Oğlum benim ailemdendi. Doğrusu senin vadin haktır. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin" dedi. Allah, "Ey Nûh! O, asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi."¹⁵⁹

"Allah, kâfirlere Nûh'un eşi ile Lût'un eşini misal getirir. Her ikisi de iki iyi kulumuzun mahremi idiler. Ama inkâr tarafına giderek eşleri olan peygamberlere hıyanet ettiler, kocaları da Allah'tan gelen cezadan eşlerini asla kurtaramadılar. Onlara (ölürken veya kıyamet günü): 'Haydi, cehenneme girenlerle beraber siz de girin!' denilir."¹⁶⁰

Atâullah İskenderî aynı ayetten bahsederken bir kimsenin yolundan gitmenin kişiyi ondan bir cüz kıldığını dile getirir. Nitekim Rasulullah: "Selman bizdendir." buyurmuşlardır.¹⁶¹ Hülâsa peygamber yakınlarının, peygamberler tarafından etkilenememiş olmaları onların aslında gerçek anlamda onlara hiç yakın olmamalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bazı uzakta olan vardır aslında çok yakındır; bazı yakında olanlar ise aslında çok uzaktır.¹⁶² İlâveten iman eden bir kalp ve pişman bir hal üzere olmayışları da bu tesir bağının oluşmasına engel teşkil eder. Eğer kalp mühürlenmişse göz göremez hale gelir. Bu nedenle kimle arkadaşlık ettiğine iyi baksın!" Kişi gönül ehlinin meclislerinde bulunursa ve onlarla ülfet ederse, kalbi onların kalbine benzemeye başlar. Ahlâkın dönüşümünde ve ediniminde beraber olunan kişilerin etkisi yadsınmaz. Kişi Allah diyenle arkadaşlık ederse iyi olur, masiva ehliyle arkadaşlık ederse ahlâkı bozulur ve bedbahtlardan oluverir.¹⁶³

¹⁵⁸ P. Franckh, *age*, s. 58.

¹⁵⁹ Kur'an-ı Kerim, El-Hud 11/45-46

¹⁶⁰ Kur'an-ı Kerim, Et-Tahrim 66/10

¹⁶¹ İ. A. El-İskenderî (2024). *Gelin Tâcı (Tâcü'l- Arûs)*. Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık Yayınları, İstanbul, s. 19.

¹⁶² S. Ateş (2002). "Kurb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26/432-433.

¹⁶³ İ. Maverdi, *age*, s. 164.

Sâdik ve sâlihlerle beraber olmanın faziletini gösteren durumlardan birisi de İsrailoğulların en önemli peygamber olarak kabul ettikleri Hz. Musa ile Hz. Harun peygamberle yaşadıkları hadisedir. Allah'a verdikleri sözde sebat etmeyip onun emri fermanına muhalefet eden bu topluluğun, mukaddes topraklara 40 yıl boyunca girmeleri yasaklanmıştır.¹⁶⁴ Bu süre zarfı içerisinde çölde dolaşmakla vazifeli kılınmışlardır. Aynı şekilde onların günahına ortak olmayan peygamberleri de onlarla beraber bu cezanın paydaşı olmak durumunda kalmışlardır. Cezalı oldukları gün tamam olana kadar tam 40 yıl süresince gökten kendilerine kudret helvası ve bıldırcın etiyle hazırlanmış rahmani sofralar inmiştir.¹⁶⁵ Bu ikram yapmış oldukları işten pişman olduklarından ötürü değil aralarında Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun gibi peygamberlerin olmasında ötürü yani sâdiklara yakın oldukları için gerçekleşmiştir. Nisbet kavramının iki yönlü olabileceği, kişinin hayırlı ya da hayırsız kişilerle olan yakınlığının müspet ve menfi etkisinin olacağını aktarmıştık. Bu örnekte iki durumu da müşahede etmekteyiz. İsrailoğulların sâdik insanlar olan peygamberlere yakınlığı sebebiyle ilahi ikramlara mazhar olmaları ve Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un erdemsiz insanlarla beraber olmalarından ötürü onların kaderini paylaşması.

Sadık kişilerin Nisbet'inin örneklerinden birisi de İmam-ı Rabbani- Ekber Şah ve oğlu Cihangir Şah'tır. Başlarda itikadı düzgün, takvalı ve zikir ehli olan, alimleri ve Allah dostlarını seven, onlara maddi yardımlarda bulunan, türbelerini ziyaretgah edinen Şah, etrafında bulunan itikadı bozuk kimselerle olan yakınlığı neticesinde bir dönüşüme tabi olmuştur. Din-i İlahi adında yeni ve eklektik bir din ortaya çıkararak İslam'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Hz. Peygamberin ismini taşıyan kimselerin isimlerini değiştirmelerini emretmiş, kurban ibadetinin yapılmasını yasaklamış ve Müslümanların Ramazan ayında boykotlara uğramasını sağlamıştır. Sonraları yerine geçen Cihangir Şah, İmam-ı Rabbani'nin irşad faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu için imamı hapse attırmıştır. İmam-ı Rabbani de içerideyken birçok mahkûmun hidayetine vesile olmuştur. Bir rivayete göre mahkûmların Müslüman olmasından dolayı başka bir rivayete göre ise Cihangir Şah'ın gördüğü bir rüya sebebi ile İmam-ı Rabbani'nin hapisten çıkmasına vesile olmuştur. İki sene sonra Kangra Kalesini feth ettikten sonra Cihangir Şah, İmamı Rabbani'ye eğer siz de eşlik ederseniz Kangra'ya birlikte gidelim kurbanımızı keselim putları kırıp mescidi inşa edelim diye teklifte bulunmuştur. Muhakkak Cihangir'in bu değişiminde ve dönüşümünde büyük veliyle olan birlikteliği ve onun sohbetinden yansıyan Nisbetin tesiri etkili olmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Kur'an-ı Kerim, El-Mâide 5/26.

¹⁶⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/61.

¹⁶⁶ D. Çıkkılı (2024). İmâm-ı Rabbânî'nin Bâbürlü Hükümdarlarıyla ilişkileri, *Derin Tarih Dergisi*, 153 s. 110.

SONUÇ

Yüce Allah: “Sâdıklarla birlikte olunuz” emri fermanı ile bizlere sâdık olmanın adab ve erkanını göstermektedir. Sâdık olmak, sâdıklar ile birlikte olma kaydına bağlanmıştır. Sâdıklara yakınlık kişiye manevi hallerin kapısını açan anahtarı vermektedir. Bu sayede mürit çok zamanda elde edeceği terakkiyi tez vakitte temin etmeye müyesser kılınır. Tasavvufun amacı talep eden kişide ahlâkî hamidiyye’ye yani övülmüş ahlâkî özelliklere ulaşımı temin etmektir. Ahlâkî erdemleri elde etmek için Kurân’da birçok ayette ve hadisi şeriflerde bizler için çokça sâlihlerle birlikte olmak salık verilmiştir. Bu birliktelik edimi vesilesiyle, sâlih ve sâdıkların meclisine inen rahmet ve feyzden istifadenin yanı sıra sâdıkların gönüllerinden yansıyan ilahi nisbet yankılarından da faydanlanma gerçekleşmiş olmaktadır.

İnsan yüce Allah’ın ruhundan üfürdüğü ve en şerefli mahlukat olmanın getirdiği pek çok kıymetli hususiyetleri ihtiva eder. Bunlardan birisi de tesir etme ve tesir altına girme kabiliyetidir. Bilindiği üzere ahlak öğreniminde, öğrenimin nasıl ve hangi motivasyon ile olacağı hususunda birçok farklı yaklaşım vardır. Konumuz olan “Nisbet”, müellifi Muhammed b Hâni’ ye göre bunlardan biri ve en etkili olanıdır. Nisbet adı verilen ve İslam ahlak öğrenimi yaklaşımları arasında kendisine münhasıran bir yer tutan, sirâyet ve in’ikas (yansıma) marifetiyle kişinin ahlakının tebdîl edilmesine memur kılınan bu latif mukabele sayesinde kişi farkına varmadan kötü huylarından arınır. Kişi sâdık zâtların meclislerinde buldukça ve onlarla aynı havayı teneffüs ettikçe onlara benzemeye başlar. Yine bu sebepten mütevellit birçok âyet ve hadiste sâdıklarla, iyilerle ve hayırlılarla oturup kalmamız salık verilip zalimler ve hayırsız kimselerle oturmamız konusunda ciddi anlamda ikazda bulunulmuştur. Şeriat böyle derken, tarikat bu uyarıları dikkate alıp terbiye yolunun başındaki müptedi müridlerine, ehli bidatle yanyana gelip konuşmayı bırak, aynı tastan çorba bile içmemeyi öğütler. Bu tesirin pozitif yönde olması talep edilir. Lakin negatif yönde olabileceği de vakidir. Bu sebeple tasavvuf yolcusuna herkes ile oturup kalkmaması tavsiye edilmektedir.

İslam, Diyanet Nisbeti, Aşk ve Muhabbet Nisbeti, İntikal Nisbeti, gibi çeşitleri olan Nisbet; hâl, makam, feyz ve nazar gibi kavramlarla benzerlik gösteriyormuş gibi görünebilir. Özellikler hâl kavramına ilk bakışta pek benzerdir. Lâkin aralarında ince ayrımlar bulunur. Nisbette ahlâkî erdemlerin sirâyet yoluyla ve irâdî olmayan bir yöntem ile kişiye aksetmesi söz konusudur. Kötü insanlarla birliktelik olmadıkça kalıcılık özelliği aranır. Hâl kavramında ise erdemlerin geçmesi ve ahlâkî terakki gibi anlamlar yoktur. Daha ziyade ferdî, vehbî ve gelip geçici olma hususiyetleri aranır. Hâle konu olan durumlar: Sevinç, neşe, hüzün, kabz, bast, şevk, heybet, sekr, sahv, kurb, bu’d, fenâ, bekâ gibi kişinin tabiatını etkileyen durumlar

olabileceği gibi; havâtır, muhâdârâ, mükâşefe, müşâhede ilahi bilgi kökenli durumlar da olabilir. Nisbete konu olan durumlar ise: temiz kalplilik, doğruluk, hakkaniyet ve adalet, cömertlik ve iyilikseverlik, haya ve iffet, şefkat ve merhamet, sabır ve sakin, ölçülülük, alçak gönüllülük, yumuşak huyluluk ve affedicilik, istişare ve kararlılık, kanaatkarlık ve vefakarlık, nezaket, mutluluk ve şükür gibi ahlakî bir hüviyet arz eder. Anlaşıldığı üzere hâl, ahlakî erdemlerin sirâyet etmesinden ziyade kişinin ruh halini etkileyen psikolojik ve yahut teo-epistemik bir hüviyet arz etmektedir. Sadakat erdemini kazanmanın ve sâdıklardan olmanın ancak ve ancak sâdıklarla birlikte olunarak edinilebileceğini Kur'an ve birçok dini kaynak aktarmaktadır. Kişinin iyilerle yani bir bakıma iyi erdemleriyle birlikte olması ondan istifade etmesini sağlamaktadır. Kişinin kötülerle olması ise kendisine onların ahvâlerinden bir parça bulaşmasına sebebiyet vermektedir.

Nisbet kavramı günümüz insanının kişisel gelişim ve anlam arayışına da alternatif yollar sunar. Bireyin erdemli insanlara olan yakınlığı vesilesiyle öz bilincinde ve farkındalığında artış meydana gelmektedir. Bu sebeple Victor Frankl bireyin öz bilincinin artmasını, Tanrıya olan yakınlığı ile ilişkilendirir. Psikoloji ve sosyal psikoloji yüksek karakterli ve karizmatik insanların diğer insanlar üzerinde, onlar istemese ve dahi farkına varmasa bile müteessir olduklarını gözler önüne sermektedir. Bahsi geçen lider ruhlu kişiler hareket için gerekli olan kıvılcımı ateşleyip kişiyi ya da topluluğu statik bir halden, dinamik bir hale getirmeye muktedirlerdir. Bu yüksek auraya sahip insanlarda enerjilerini yayma, ilham kaynağı olma ve düşük auraya sahip insanları etkileyebilme yeteneği vardır. Bu insanlarda cazibe ve çekim gücü de bulunmaktadır. Bu tesir müspet ve menfi olarak meydana gelebilmektedir. İnsanları doğruya, iyi ve güzele yönelten, irşat eden kâmil insanların olduğu da vakidir; yeni çağ dini akım liderlerinin, insanları toplu intihara sürüklediği durumlar da vakidir.

Nisbet'in günümüz insanına sunduğu en büyük faydalardan birisi de kötü alışkanlıklarından ve bağımlılıklarından kurtulması hususundadır. Nitekim bağımlılıkların oluşmasında çevre faktörünün etkisi yadsınamaz. Hâl böyle iken insanın etrafında dönüp biten ve farkına varmadığı birçok şeyden etkilendiği daha açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Güneşin ve ayın döngüsünden, ısı ve ışığın dönüşümünden, işitilen ve görülen eşyanın niteliğinden tutun, düşünce ve perspektifin genişliğine varıncaya kadar insan sürekli bir tesir yağmuru altındadır. Bu sebeple Hz. Peygamber sürekli: "Ey! Kalpleri evirip çeviren Allah'ım kalbimizi hayr üzere sabit kıl" demiştir." Ez cümle kişi her an iyilerle olmalı ki iyilerden olabilmeye kudreti olsun. Her an sâdıklarla olmalı ki sâdıklardan; Her an Hakk ile beraber olmalı ki sâlihlerden olabilsin.

KAYNAKÇA

- Hani, M.B.A.** (2020). *Behcetü's Seniyye Nakşibendi Adabı*. (Çev.) Siraceddin Önlüer. Semerkand Yayıncılık, İstanbul.
- Hani, M.B.A.** (1303). *El-Behcetü's-Seniyye fî Âdâbi't-Tarîkati'l-Halidiyyeti'n Nakşibendiyye*. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 288928,
- Abdüsselam, İ.B.** (2024). *İbadetlerin Hikmetleri Makasidu'l İbadat (Namaz-Oruç-Hac)*. (Çev.) Yusuf Özkan, Dibace Yayınları, İstanbul.
- Akot, B.** (2014). Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 30-39.
- Alkan, H.** (2021). Şemsiyye-i Bayramiyye'den Şeyhoğlu Baba Yusuf b. Halil Sivrihisari'nin (ö.918/1512) Halvet Anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3068-6090.
- Ateş, A.** (2024). "Kurb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, s. 432-433.
- Ay, A.** (2023). Bir Bakışın Serencâmı: Edebiyatta Gamze Tasavvufta Nazar. *İSTEM*, 42, 165-184.
- Es-Sicistani, E.D.** (2006). *Sünen-i Ebu Davud*, (Çev.). Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar. Şamil Yayınları, İstanbul, c.14/s. 487. c.15/s. 633.
- Bağçivan, R.** (2024). Jim Jones ve Halkın Tapınacağı Tarikatı: Karanlık Bir Liderin Toplu İntihara Götüren Konuşmaları ve Sonucun Önlenemezliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 597-616.
- Beydavi, K.** (2011). *Beydavi Tefsiri*. (Çev.) Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- Bursevi, İ.H.** (2005). *Ruhu'l Beyan Tefsiri*. (Çev.) Hasan Kâmil Yılmaz ve arkadaşları. Erkam Yayınları, İstanbul.
- Cebecioğlu, E.** (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Coşkun, A.** (1989). Gazali'nin Ahlak ve İktisat Görüşleri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(6), 219-235.
- Çağrıncı, M.** (1989). "Ahlâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.2, s.10-14
- Çakmak İgalçı, E.E.** (2024). Sûfi Eğitimde Zikir ve Bilişsel Farkındalığa Etkisi. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 22, 375-408.
- Çelik, Ö.** (ed.). (2013). *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*. Erkam Yayınları,

İstanbul.

D. ÇIKILI (2024). İmâm-ı Rabbânî'nin Bâbürlü Hükümdarlarıyla ilişkileri. *Derin Tarih Dergisi*, 153, s.110-117.

Çoldaş, E.C. (2020). *Muhammed b. Abdullah el-hânî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demirci, M. (2000). İbadetlerin İç Anlamı. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1(3), 9-31.

Demirel, D. (2014). Farabi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 358-369.

Deniz, G. (2013). *İlahî Mânâ ve İsimlerin Müslüman Ahlakına Etkileri*. Müfit Selim Saruhan (Ed.), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Döner, N. (2014). *Sûfilere Göre Hz. Peygamber Tasavvuru*. İnsan Yayınları, İstanbul.

El-Acluni, İ.B.M. (2019). *Keşfü'l Hafa*. (Çev.) Mustafa Genç, Beka Yayınları, İstanbul.

El-Haseni, İ. A. (2015). *Bahrü'l-Medid*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul.

El-Heysemi, N. (2012). *Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l Fevaid*. Ocak Yayıncılık, İstanbul.

El-İskenderî, İ.A. (2024). *Gelin Tâci (Tâcü'l- Arûs)*. Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık Yayınları, İstanbul.

El-Münâvi, M. (2012). *Fezül-Kadir Şerhül-Camiis-sagir min Ehadisil-Beşirin-Nezir*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Erkaya, M.E. & Astan, E. (ed.) (2024). *Abdülhakim Arvasî Hayatı. Eserleri ve Tesirleri*. İlahiyat Kitap, İstanbul.

Er-Razi, F. (2024). *Tefsir-i Kebir*. (Çev.) Suat Yıldırım vd., Huzur Yayınevi, İstanbul.

Es Semerkandi, E.L. (2021). *Tefsiru'l Kur'an*. Ravza Yayınları, İstanbul.

Eşmeli, İ. & Topal, S.S. (2022). Yeni Dini Hareketler ve Kurtuluş Hareketleri. *Universal Journal of Theology*, 7(2), 91-107.

Akkaya, M.F. (2021). *Ekolojik Sistemler Teorisi Kavramları ile Bir Vaka Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İstanbul.

Franckh, P. (2019). *Rezonans Kanunu*. (Çev.) Bengisu Akipek, Koridor Yayıncılık, İstanbul.

Geylani, S. A. (2019). *El Fethu'r Rabbani/İrşad Dersleri*. (Çev.) Kazım Ağcakaya, Medine Yayıncılık, İstanbul.

Göztepe, Y. (2006). *Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Harman, Ö.F. (2012). “Tûfan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, s. 319-322

Sorularla İslamiyet (Sİ) Kabirde Komşuluk Var Mıdır (KKVM) (2024) [Erişim: 15.12. 2024, <https://sorularlaislamiyet.com/>]

İbn Arabi, M. (2016). *Fususul-Hikem*. (Çev.) Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

İspirli, M. (2023). *İbn Miskeveyh'in “Tehzîbül Ahlâk” Adlı Eserinin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Karadağ, C. (1998). Muhyiddin İbn ‘Arabi’ye Göre İnsan-I Kâmil. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 453-465.

Karaman, H. (2013). *İslam Ahlakında Temel Erdemler*, Müfit Selim Saruhan (Ed.), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Kavak, A. (2019). Mevlânâ Halid el-Bağdâdi’ye Göre İrşad ve Mürşid-i Kâmil. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(22), 5-22.

Kaya, M. “Nisbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul.

Kolektif (2020). *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara. **Konur, H.** (1995). Makamlar ve Haller. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 319-328.

Kula, N. & Çakmak, H. (2019). Abraham Maslow’un “Kendini Gerçekleştirme” Kavramının Aziz Nesefti’nin “İnsan-ı Kâmil” Kavramıyla Karşılaştırılması. *Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 9-39.

Taşpınar, K. (2010). *Tasavvufta Mürşid Rabıtası*. (Yüksek Lisans Tezi). Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

Kuzgun, Y. (1972). Kendini Gerçekleştirme. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10(1), 162-178.

Maverdi, İ. (2018). *İmam Maverdî Edebü’l-Dünya Ve’l-Din*. (Çev.) Ersan Urcan, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, s. 164-165.

Müslim, (1972). *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. (Çev.). Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

Nevevi, E.Z. (2013). *Riyazüs-Sâlihîn*. (Çev.). Mehmet Emin Özafşar & Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

Okudan, R. (2003). İnsanî Bir İnsiyak Olarak Râbita. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4(10), 201-218.

- Özafşar, M.E.** (2014). (ed.). *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. c. 4. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Özdemir, O.** (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 4(4), 566-589.
- Özkan, F.H. (2011). Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda Dört Kapı Kırk Makam. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59, 253-278.
- Öztan, A.** (2019). *İnsanın Anlam ve Mutluluk Arayışında İnancın Rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Rabbânî, İ. Serhendî, A.F.** (2024). *Mektûbât Tercemesi*. (Çev.) Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İstanbul.
- R. Karaduman** (2021). Nefs, Akıl ve Gönül Kavramlarını İd, Ego, Süperegö Bağlamında Okuma Denemesi: Fuzûlî Divanı Örneği. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 315-316.
- Rûmî, M.C.** (2015). *Mesnevî-i Ma'nevî*. (Çev.) Derya Örs&Hicabi Kırılancıç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Sağiroğlu, E.** (2003). *İmam-ı Rabbani Hayatı Cihadı Eserleri*. Yasin Yayınevi, İstanbul.
- Schimmel, A. & Schimmel, A.** (2001). *İslam'ın Mistik Boyutları*. Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Selvi, D.** (2013). *Kaynaklarıyla Tasavvuf / Adab-Mürşit-Hizmet*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul.
- Selvi, D.** (2016). *Tasavvuf Metodu Olarak Rabita*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul.
- Selvi, D.** (2017). *Meşhur Hâşiyeleriyle ve İbn Acîbe'nin İzahlarıyla Beyzâvî Tefsirinde Tasavvuf*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul.
- Selvi, D.** (2018). *Beyzavi Tefsirinde Tasavvuf*. Nizamiye Akademi, İstanbul.
- Smiles, S.** (2022). *Karakter Ailenin, Arkadaşların, Çalışmanın, İş Hayatının, Kitapların İnsan Karakterine Etkileri*. (Çev.) Hafız Atabey, Dorlion Yayınları, İstanbul.
- Sühreverdi, Ş.** (2004). *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*. (Çev.) Dilaver Selvi, Semerkand Yayıncılık, İstanbul.
- Şirazi, S.** (1968). *Bostan ve Gülistan*. (Çev.) Kilisli Rıfat Bilge, Meral Yayınevi, İstanbul, s. 312.
- Taşyürek, M.** (2003). *Şeyh*. Hacegân Yayınları, İstanbul.
- Tathoğlu, S.S.** (2021). Öğrenmeye Sosyal- Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları*, 5(1), 15-30.
- Tirmizi,** (2004). *Süneni Tirmizi Tercümesi*, (Çev.). Abdullah Parlıyan, Konya Kitap. Konya. c.2. s. 169, c.3. s.250.

- Tusi, E.N.S.** (2012). *İslam Tasavvufu*. (Çev.) Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Türer, O.** (1997). “Hânî, Muhammed b. Abdullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 16, s. 30-31.
- Uludağ, S.** (2024). “Sohbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37. s. 350-351.
- Uludağ, S.** (yıl). Riâlü'l-Gayb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, s. 81-83
- Uslu, O.** (2021). Karanlık Liderlik Tarzları: Kavramsal Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 901-924.
- Usta, O.** (2022). Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 244.
- Yılmaz, Ö.** (2007). Abdülkerim Kuşeyri de Haller ve Makamlar. *Tasavvuf Dergisi*, 3, 383-386.
- Yiğit, İ.** (2011). “Tebük Gazvesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, s.228-230.
- İslam ve İhsan (İVİ) Nakşibendiyye Yolunda Sohbetin Ehemmiyeti (NYSE)** (2024) [Erişim: 12.09.2024, <https://www.islamveihsan.com/>]
- Dil Beyti (DB) Vasıl Olmaz Kimse Hakk'a Cümleden Dûr Olmadan (VOKHCDO)** (2025) [Erişim: 22.01.2025, <https://www.DilBeyti.com/>]